

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ը

Օ Ր Ը Գ Ի Ր

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՄԱՆՈՒԵԼԻ ԲԱՐՈՒՆԱԿ ԻԹԻԻՋԵԱՆ

ԱՇԱԿԵՐՏ ԱՐԳՈՒՆԻ ԲՃԱԿԱԿԱՆ ԴՊՐՈՅԻՆ

ԹԻԻ 2. ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՂԱԼԱԹԻԱ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ՄԻԻՀԵՆՏԻՍԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՓՈՂՈՑ ԹԻԻ 47.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

OFFICE

OF THE PRESIDENT

CHICAGO, ILL.

RECEIVED

SEPTEMBER 10, 1900

1900

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILL.

ՕՐԱԳԻՐ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

Ա. ՏԱՐԻ. ԹԻՒ 2.

1861

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1.

Սեծարդոյ խմբագիրք :

Աւրախու թեամբ սրտի օրագրաց
յուզակին մէջ թուի, անուն ամառ
թերթնալ կը դասեմք, մեծ յոյս ունիմք
որ նոյն թերթին Արդոյ խմբագիրն ալ
Աղգիս յառաջագիւնութեան մեծ պատ-
ճառ սրտի տայ իր օգտակար գրու-
թիւններովն : Սեծ ասպցոյց որ ըն-
թերցասիրութիւնը բաւական յառա-
ջագիւնած է Աղգիս մէջ, զի ինչ աւե-
լի մեծ նշան որ տասն տարի առաջ
հաղիւ թէ մէկ օրագիր մը չէր գրու-
նուէր :

Ղշմարտութեամբ կը խոստովանիմ
որ այսօր մեր Աղգին մէջ գանուած
բոլոր օրագիրներն ալ իր տեսակին հա-
մար շատ մեծ օգտակարութիւն ու-
նին, յիշաւի մեծ պատուոյ արժանի էք
Պուք մեծարդոյ խմբագիրք, ամենքնիդ
ալ շատ ժամանակներ զանազան նե-
ղութիւններ և նախատիք կրած էք
և կը կրէք և ինչ է ձեր նպատակը,
եթէ ոչ Աղգիս յառաջագիւնութիւնը,
արդեօք քանի քանի անգամ ձեր սիր-

տերը վշտացած են, քանի քանի ան-
գամ նախատիք կրած էք և աւելի
սոսկալին այն է որ Ձեր սիրտերը վըշ-
տացողներուն շատերը դեռ օրագիր մը
ի՛նչ քանի օգուտ ունենայն, ի՛նչ ըսե-
լն չի գիտէր, այսօր որ օ-
րագրաց թիւը տասն և ութնի կը
հասնի, քանի քանի տղէտ կամ նա-
խանձներ իրենց մոլութեամբ կը հա-
մարձակին ըսելու թէ այս ի՛նչ է, աս
ալ խաղաչք եղաւ և մի թէ դեռ որ
չափներու կարօտութիւն ունիմք, ո՞վ
է վաճառականութեան, հողագործու-
թեան, տնտեսութեան վրայ
խօսողներն կամ թէ եղածներուն ո՞րը
իր օգտակարութիւնը չունի, և եր-
բեմն ալ թէ որ և իցէ օրագիր մը իր
նրպատակէն հեռանալուն պատճառը
ի՛նչ է, մի թէ չեն այն աղգակործան
տղէտ, նախանձ հոգիները, որոնք այն
ինչ օրագրին յարգը կորսնցնել ուղեւնուն
համար ուղղակի կամ անուղղակի կեր-
պով չնչին առաջարկութիւններ բնե-

լով երկու կամ երեք խմբագիրներու իրարու դէմ գրելու կ'ստիպեցնեն ու լով անշուշտ թէ օրագրոյն և թէ խումբագրոյն յարգը կ'որսուէրուն մեծ պատճառ կուտան Աղգիս ուսումնական Հայրենասիրաց առջև : Այլ կրնայ ուրանալ մինչև հիմայ հրատարակուած որ և իցէ օրագրոյ մը օգտակար ծառայութիւնը , ամենքնալ իրենց կարողութեանը և տաղանդին համեմատ աղգիս յառաջագիմութեանը մեծ օժանդակ եղած են , են և պիտի ըլլան , այս ալ այնպիսի ճշմարտութիւն մի է որուն ամէն ուսումնական աղաւամիտք վկայութիւն տալու մեծ պարտաւորութիւն ունին :

Ի՞նչ է օրագիր մը , ի՞նչ է անոր օգտակարութիւնը . . . որոնց վրայ ուրիշ անգամ զատ պիտի խօսիմ , դեռ մեր Աղգին մէջ հասկնալը դժբաղբաբար քիչ է ըսելու սիրտս կը ցաւի , օրագիրը զբօնապէս համար չեն ստեղծուած , անոնցմով ունայն ժամանակ մը անցնելու համար չեն գրուած , ժամանակնուս ոչ մէկ վայրկեանը ունայն է , ամէն մէկ վայրկեան մէկ մէկ անգին քարեր են , երանի անոր , որուն յաւեր կը ճանաչէ և իր պարտաւորութիւնները անթերի կատարելու կ'աշխատի : Աշխարհիս որ գիտունը , որ հարուստը , մէկ խօսքով ամենայն կերպով որ երեւելին իր պակասութիւնները չունի և ո՞վ կրնայ ուրանալ այս ճշմարտութիւնը , վանորոյ ի՞նչ պարտաւորութիւն ունի մարդս յայտմ մասին , Նստուած որ զմեզ ընկերական վիճակի համար ստեղծած է և որ նախասահմանած և արմատացուցած է մեր սիրտերուն մէջ այն սէրը , այսինքն իրարու օգնական ըլլալու այն երջանիկ սէրը , այն երկնասուր պարգևը , և ի՞նչ աղէկութիւն կրնայ ծագիլ երբոր մէկը միւսին պակասութիւնը տեսած ժամանակը առանց զանի խրատելու կամ բարի խորհուրդ տալու ուրիշներուն

առջեւ ամբաստանելու կեղնէ . աշխարհիս մէջ որ հարուստը իրմէ ստորինին կարօտութիւն չունի կամ որ աղքատը հարուստին . դաստառի մը աշակերտ և աշակերտի մըն ալ գաւառաւ պէտք է :

Չունիմ ուրիշ փափաք մը հապախմ սիրելի Աղգիս յառաջագիմութիւնը :

Թէ որ մարդս քիչ մը իր վիճակին վրայ լու խորհրդածութիւն մը ընէ , ի՞նչ տաղանդի կամ ի՞նչ հարստութիւն տէր ըլլալը չուտով պիտի հասկնայ և կը յուսամ որ այն ժամանակը ոչ թէ հարստ և փառասէր պիտի ըլլայ , հապա հպարտութեան և փառասիրութեան լոկ գաղափարն անգամ մտքէն չպիտի անցնի , զի պիտի գիտնայ այն ժամանակը թէ միշտ իրմէ հարուստ , իրմէ գիտուն և վերջապէս իրմէ գեղեցիկ կայ և կրնայ գտնուիլ , մանաւանդ այն կետը որ մարդս մահկանացու է , գիտես խեղճ մահկանացու դեռ քանի տարի , քանի ամիս , քանի օր պիտի ապրիս կամ թէ մինչև հիմայ այսքան ապրելուդ վրայ ի՞նչ հաստատութիւն ունէիր , ուրեմն որո՞ք է այդ հպարտութիւնդ , փառասիրութիւնդ անձնապաշտութիւնդ :

Աստի որ և իցէ օրագիր մը ամենայն ուշադրութեամբ կարդալու ըլլամք ի՞նչ մեծ աղէկութիւն չպիտի քաղեմք , ի՞նչ բարի խորհուրդներ և օրինակներ չպիտի գտնեմք զօրօրինակ Ալեքսանդրի Հափաթին այն ինչ թուոյ մէջ « Արքի տէվիր եէնի տէվիր , զբաւթ ղէնաթի » վրայ գրուած պատուական և ընտիր յատուածները կարգալու արժանի չեն մի կամ թէ պէտք չէ որ ամեն մարդ , ամեն վիճակի տէր հարուստը նոյնպէս աղքատք այս տեսակ և ասոր նման պատուական նիւթոյ մը վրայ գրուածներն յուշի յուշով կարգան , այն համոզմամբ մինչեւ անգամ պատրաստ եմ այն նիւթին

վրայ բոլոր գրութիւնները Հայերէն աշխարհաբանի դարցնել եթէ օրագրոյն մեծարգոյ խմբագիրը հրաման տալու բարեհաճի, զի այս տեսակ նիւթոյ վերաբերեալ գրութեանց շատ պէտք ունի մեր Վրաց, զի դեռ տրեւ տեսութեան բարձր և երջանիկ գաղափարը դեռ շատերուն մոտայ մէջ ծնունդ չէ առած ուստի ո՞վ մեծապատիւ խմբագիրք լաւ մտածելով ամենքնիս ալ հաստատ որոշում մը ընենք թէ ամենքնիս ալ ի՞նչ նպատակ ունինք, ի՞նչ է մեր պարտաւորութիւնը, յիշաւ բարձր է պաշտօննիս, բայց դժուար և դժուար է անոր գործադրութիւնը. խոհեմութիւն և համբերութիւն, առանց ասոնց, անկարելի է օգտակար ըլլալ: Կս որ դեռ երկու ամսուան խմբագիր ըլլալու պատիւն ունիմ. տասն տարուան խմբագրոյ մը պատիւը պահելը անհրաժեշտ պարտաւորութիւնս ըլլալով և այն ցաւը որ շատ անգամ շատ կողմեր խմբագրոյ վրայ անպատշաճ խօսքերն լսելով զիս անհանգիստ ըրած էր, մանաւանդ հիմայ, ուստի ո՞վ մեծարգոյ խմբագիրք Ա. պատահմամբ ամառ թերթիս միջնորդութեամբը պատիւ ունիմ Ձեզ ծանուցանել թէ որչափ որ (Պագրապետք կանք, (գոնէ Պօլսոյ մէջ գտնուողները) ամենքնիս միաբանելով ընկերութիւն մը կազմենք և գոնէ առաջին ամիսն անգամ մի ժողովելով մեր գործոյն և պաշտօնին յարմար և պէտք եղածներն կարգի դնենք. ջնջեմք բոլորովին իրարու դէմ գրելու փափաքն, ըլլամք իրարու պաշտպան և մեր պաշտօնին յարմար գրութիւններ ընելէն զատ ուրիշ բանի վրայ խորհելը բոլորովին մոռնանք. որովանշու շաղգէրնուս աւելի մեծ ծառայութիւն ըրած պիտի ըլլամք աւելի պատուաւոր ըլլալով առաջին առջին և ի՞նչ օգտակարութիւն կրնայ գաղել հասարակութիւնը երկու խմբագրոյ կամ թէ որ և իցէ

մեկուն այն ինչ խմբագրոյն դէմ զուրցելուն վրայ եղած վիճաբանութիւններէն և ի՞նչ հետեւութիւն կրնայ առնեալ, անշուշտ այն ինչ օրագրոյն նոյն պէս խմբագրոյն յարգը և պատիւը կորսուելուն տարակոյս չկայ, ուստի կրկին կրտեմ կազմենք ընկերութիւն մը, մեծապատիւ խմբագիրք որուն նպատակն ըլլայ իրար պաշտպանել և սիրել և ոչ թէ իբրեւ թշնամի զիրար անարգել. . . . և ան տոտերը մինակ պիտի կարենամք հասկնալ թէ հասարակութեանը որչափ հաճոյ պիտի երեւնամք և որչափ առաւել օգտակար պիտի ըլլամք այս միջոցաւ, վասն զի ամենքնիս ալ մեր նպատակէն չհեռանալով և առաջնաւոր գրութեանց տեղի չտալով, առաջին ժամանակուան համար որ և իցէ (Օրագիր մը կարգացուելու արժանի պիտի ըլլայ: Ըր ըսելով հասկնել չեմ ուզեր թէ դուք Ձեր Օագիրները անպիտան գրութիւններով ալ լեցուցած էք, բաւ լիցի, բայց երբեմն զանազան վէճեր տեղի ունեցած են, զորոնք դուք ալ չէք կրնար ուրանալ և պիտի խոստովանիք որոնց գրեթէ ոչ մէկը այնչափ օգտակար կրնան կոչուիլ:

Ձեր ազգասիրութիւնը երբեք մոռանալի չէ, Ձեր՝ ազգին ըրած բարերարութեանցը դէմ ապերախտ գտնուողները մարդկային դասէն չեն կրնար համարուիլ և չեն մի այնպիսի կեղծաւորներն որ շատ անգամ երկու խմբագիր իրարու դէմ գրելու պատճառ կուտան. ահա սոյն ընկերութեան պատճառաւ այս տեսակ դատարկախօսութիւններ ամենեւին տեղի չպիտի ունենան մեր գրութեանցը մէջ, այնպիսիներն կամ տգետ են կամ նախանձ, մտիկ չունենք այսպիսի չարերը անոնց տալիք ամենաղբու պատասխանիս ըլլայ թող մեր լուսութիւնը, ... ահա կը վերջացնեմ խօսքս յուսալով և դուք ամենասիրելիքդ իմ Մեծարգոյ խմբագիրք ընդունելով Ձեր ամենա

նուստտ եղբօրը այս փոքրիկ աշխատութիւնը ի դարձ դնելու բարեհաճիք նախատեսելով անտի ծագած երջանիկ հետեւութիւնները, որոնցմով աւելի հաճոյ պիտի երեւնան մեր դրութիւնները, հետեւաբար թէ մեր, թէ հասարակութեան սիրտը հանգիստ պահելով աւելի ազդու, աւելի սիրով պիտի կարգացունեն մեր անուանները:

ԱԶԳԱՍԻՐ ՈԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ՄԱՐԳՈՒՍ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՐՏԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Նկերական է մարդս, և իր ընկերականութեամբ իր գերազանցութիւնը կը յայտնուի, իր Աստուածային ձկրքերը, սրանցէլ տաղանդները կը ծաւալեն: Նկերականութիւնն է որ աշխարհիս մէջ կը հեշտացնէ իր կացութիւնը, ընկերականութիւնն է որ յաջողութեան ժամանակ կրկնապատկելով իր ուրախութիւնը, եւս առաւել զուարճալի կրնէ իր կեանքը. ընկերակութիւնն է որ անյաջողութեան մէջ կը սփռի գինքը, կը բազմապատկէ իր վիշտերը և խրախոյս կուտայ իրեն կանգուն ու անվրդով կանգնելու բազդին անագորոյն հարուածոցը դէմ. կարճ խօսքով առանց այս յատկութեան անհնար է մարդ մը երեւալայել, անհնար է ապրիլ: Իսկ ընկերականութիւնը առնչական յատկութիւն մի է, հետեւաբար փոխադարձ են անտի ծագած պարտաւորութիւնները:

Սարգուս բովանդակ պարտաւորութիւնները կը վերածին սա երեւելի առածին «Ժանիւր զանի»։ Գիտցիր թէ դու ո՞վ ես, ո՞ւստի ծնար, ի՞նչ են քու կարողութիւններդ, քու ձկրքերդ, քու ակարողութիւններդ և հետեւաբար ի՞նչպէս պիտի վարվիս և վերջին խօսք ի՞նչ պիտի ընես աշխարհիս մէջ:

Աշխարհս հրաշալի ներդաշնակութիւն մըն է թէ ֆիզիքայէս և թէ բարոյայէս: Արկիրս ամեն տեղ մի և նոյն ձեւը չունի, իր ամէն մասը մի և նոյն կլիմային ներքեւը չեն, ամէն տեղ մի և նոյն բերքը չեն պտղաբերեր: Արցնպէս ալ մարդիկ ամենքն ալ մի և նոյն կատարելութիւններն չունին, հաւասար աստիճան տաղանդներով զարգարուած չեն, և ասոր մէկ ապացոյց սա է որ ամենքն ալ մի և նոյն զբաղմամբ զբաղիլ չեն ուղեր և ասկէ կը հետեւին վիճակի, կացութեան տարբերութիւնները, որմէ ալ ծնունդ կանուան մասնաւոր պարտաւորութիւնները:

Իհա այս ընդհանուր և մասնաւոր պարտաւորութիւնները ճանչելովն է որ մարդս իր անձը ճանչցած կը լայ: Իսկ որովհետեւ գիտութիւնը միայն մեր միտքը լուստաւորելու համար եղած չէ, հասարակութեան կամայք ուղիքը, մեր դարձոցը շարժառիթն ըլլալու համար, ըսել է որ մեր պարտաւորութեանցն համեմատ վարուիլն է մեր անձը ճանչելը դործնական կերպով, ըսել է որ որքան ճիշդ, յստակ դադար ալ ունենայ մարդս իր պարտաւորութեանցը վրայօք, բայց անտեղ համեմատ չվարուի ոգեւտէն չտարբերի արդիւնքով և անկէ աւելի մեղանչած կը լայ բնութեան օրինացը դէմ:

Սարգիային պարտաւորութիւնները երրեակ են:

Ա. Ըն իր անձը:

Բ. Ըն իր ընկերը:

Գ. Ըն իր Ստեղծիչը:

Ա. Ըն իր անձը պարտաւորութիւններն են մարմինը խնամել, գիտութեամբ զարգարել իր միտքը և սուրբ սիրտ մը ունենալ:

Բ. Իր վիճակին կամ կացութեանց համեմատ վարուիլ, ընկերութեան բարօրութեան նպաստել:

Գ. Շնորհակալ ըլլալ Աստուծոյ իր

պարգեւացն համար, հնազանդիլ իր օրինացը :

Առ ընկերն պարտաւորութիւնները տա սկզբանս կը վերածի, սիրէ ընկերդ իբրեւ բուսնձդ կամ թէ ինչպէս կուզես որ ուրիշները քեզ դէմ վարուին, դու ալ անոնց դէմ այնպէս վարուէ, մանաւանդ որ Վրիստանէութեան կիկքը այս է, « յայտ գիտացեն թէ իմ աշակերտք էք, զի սիրեալք զմիմեանս » : Օ՛ի երբ մէկը կը սիրեմք միշտ զանկիցս դո՛հ, հանգիստ ընել կ'աշխատիմք, անոր օգուտը յաւաջ տանիլ կ'ուզեմք :

Բայց ընկեր բառը խիստ ընդարձակ նշանակութիւն մը ունի, կը յուսցնէ մեր ծնողքը, մեր ընտանիքը, մեր ազգականները, մեր համագգիքը, մեր կրօնակիցքը, կարճ խօսքով բոլոր մարդիկ :

Ահ որովհետեւ յարաբերութիւնն ինչ քննականաբար բոլոր մարդոց հետ մի և նոյն սերտութիւնը չունի, հետեւեալաբար պարտաւորութիւններն ինչ մի և նոյն աստիճանն անհրաժեշտ չեն : Պատի սիրեմք բոլոր մարդիկ իբրեւ բարք մի և նոյն երկնաւոր սրդիքն, բայց եւս առաւել պիտի սիրեմք մեր օրինակից եղբարքը մի և նոյն երկնաւոր հօրն կամ ծնողաց սրդիքն ըլլալով, պիտի սիրեմք աշխարհիս բոլոր ընտանիքները, բայց եւս առաւել մեր ընտանիքը, մեր ազգականները սիրով և օգտիւ մեզ հետ աւելի սերտ կապուած ըլլալով, պիտի սիրենք բոլոր մարդիկ իբրեւ սերունդ մի և նոյն Առաքան, բայց եւս առաւել մեր ազգը որ մի և նոյն Հայրենիքն ունի, մի և նոյն լեզուն կը խօսի, մի և նոյն Աստուածը կը պաշտէ, թէ որ այս բանը բնական չէ, Բարերարին և բարերարելոյն մէջ տեղն ալ մասնաւոր պարտաւորութիւն մը չկայ, ուրեմն երախտագիտութիւնը պարտաւորութիւն մը չէ : Այն կարգը, այն օրէնքը, որուն

մինչեւ անգամ անասունները կը հնազանդին, մարդիկ կրնան շփոթել կամ լուծել :

Ուրեմն ազգասիրութիւնը ուրիշ բան չէ հայա առ ընկերն ունեցած պարտաւորութիւնը իր ընտանիքէն ետեւ :

Բայց որովհետեւ ամէն ընտանիք մասնաւոր պէտք, հարկաւորութիւններ ունի, նոյնպէս ազգերը որ մէկ մէկ մեծ գերդաստաններ են, իրենց մասնաւոր հարկաւորութիւններն, վճարանքներն ունին : Ընտանեաց պիտոյքն ու հարկաւորութիւնները հոգալն կը կազմէ մեր առ ընտանիքս պարտաւորութիւնները, ուսկից կը հետեւի թէ ազգասիրին պարտաւորութիւնն ալ իր Ազգին պիտոյքն և հարկաւորութիւնները լեցնելն է :

Ինչ է Ազգին արդի պիտոյքը, հետեւեալաբար ինչ են մեր պարտաւորութիւններն Ազգին համար : Ինչ որ են մեր պարտաւորութիւնները մեր ընտանեացը ՚ի մասնաւորին, նոյնն է Ազգին դէմ ՚ի յընդանուրս, ինչ որ է իր պարտաւորութիւնը իր անձին, նոյնն է ընտանիքն, նոյնն է իր Ազգին : Գաւառիարակութիւն, Գիտութիւն, Առաքինութիւն, իր ընտանիքը կը թել, գիտութեամբ լուսաւորել, օրինակով իր պարտաւորութիւնները գործելու յորդորել :

Երբ Ազգի մը անհատները իրենց պարտաւորութիւնները կը ճանչեն և լատ այնմ կը վարուին Ազգասէր են :

Հայր մը երբ իր նախապաշարումները, չնչին օգուտները զո՛հ ընելով կը դատախարակէ իր որդիքը, իր զաւկները, ազգասէր է : Ազգին պատուոյն, Ազգին պայծառութեան օժանդակած կ'ըլլայ :

Երբ մարդ մը իր ազգականներուն առջին բարի օրինակ, առաքինի վարք մը կը ցուցնէ, ազգասէր է, իր օրինակով մոլիները յառաքինութիւն

յորդորած կըլլայ, որով Աղգին վարձը կը մեծնայ օտարաց առջին և իր մէջը խաղաղութիւնը անվերջով սրահուելով, անոր օրհնութիւնները Աղգին վրայ օր ըստ օրէ եւս առաւել կ'աճին ու կը պողպատեցին:

Յառաջագիծութիւնը քայլ առ քայլ կ'ըլլայ և խիստ քիչ անգամ հրահրեցալ կը կատարի:

Աւերմն մեր Աղգին այս խեղճ վիճակը իբր թէ յանկարծակի կատարելագէտ բարեխաւերու աշխատիլը բարեարտութիւն է, քայց ագիտութենէ յառաջ կուգայ և այս նպատակաւ եղած ձգունքն ալ ընդհանրապէս ապարդիւն վերջանալով, վհատութիւն կը պատճառէ ամենուն: Մարդս մեղու չէ, — չէ, միայն բնական դրդումով չարժիր, իր գիտութիւնը սահման չունի, ըսել է որ միշտ ընդունակութիւն ունի յառաջագիծութեան: Երբ չյառաջագիծէր, կամ 'ի քուն է կամ թէ խելացնոր է: Այո, ազգերը երբեմն այնքան երկարատեւ ժամանակ կը ննջեն ու կը խելացնորին այն աստիճան որ իրենց Նախահարց լեզուն անգամ կը մոռնան մատենագրութիւնները կը կորսնցունեն, հայրենեաց մէկ յիշատակն ալ չմնար: Այո, երբեմն ալ կը մեռնին, աշխարհիս երեսը աւմենեւին անուննին չյիշուիր, պատմագրութեանց մէջն անգամ անուննին տեղի չունենար:

Բայց մենք ուրախ ըլլալու ենք. գոհութիւն տալու ենք Աստուծոյ. սիրտ առնեմք, մեր Աղգը սկսաւ իր խորհին քունէն, մահուան քունէն ըստ թափիլ, մեր նախնեաց մատենագրութիւնը կորստենէ աղատեցաւ, լեզունիս մոռացութենէ ելաւ: Երկու դար առաջ գուցէ տասն հոգի չէր գտնուէր, թէ որ գտնուէր, մեր ճշմարիտ բուն լեզուն հասկցող, հիմայ հազարաւոր անձինք այն լեզուն դիւրութեամբ կ'ընթեռնուն և հարիւրաւոր

անձինք ալ այն լեզուով վայելու թեամբ կրնան գրել: Հիներուն աղուհաւ գիրքներուն, սղոճէ — քաղաքներուն տեղ, հիմայ խորենացիները, եղիշէները կը կարգացունեն: Վերգիլիս, Համերոս, Սիլիոմի հայացան: Օրհնեալ ձեռուներ, նոր թարգմանիչք, նոր լուսաւորիչք Աղգիս¹:

Բայց չարտիտութեմբ զմեզ, ուրախութիւննիս չախաւորեմք, մտածեմք և զգամք թէ հիմայ է մեր Աղգին վրասնգը, երկու դար առաջ գիտութեան արեւը հորիզոնն անգամ չէր ելած, Աղգին խնայականութիւնը տը գիտութեան գիշերուն մէջ խոր կը ննջէր, իսկ հիմայ՝ որ գիտութեան արեգակը փառատեց այն խաւորը չըլլայ թէ մեր ազունները կուրնան, տեւոնող կոյրերէն ըլլամք, ըսին մէկ իբրեւ 'ի խաւարի չըջիմք, զի ալ այնուհետեւ մեր վիճակը գերբնական շնորհքի մը, հրաշագործութեան մը կը կարօտի, բնական դեղերը չեն կրնար բուժեր մեր լուսնոտութիւնը և ինչ առիթ տուաւ այս խօսքերուն

Նոտարակոյս ճշմարտութիւնը, զի օր ըստ օրէ ազգայնոց սիրտը վհատութեան մէջ կը հաստատուի, մէկ քանի տարի առաջ քաղաքութիւն տուողները իրենք այսօր վհատած են, գըպրոյաց համար նպատաստները իրենց ակնկալած արդեանց ամենափոքր մասն անգամ չեն տեսներ: Հայրերը իրենց օգուտը զոհ ընելով զաւկնին գաստիւ արակելու բաղձալով, ազգային գըպրոյները խրկելովն գլխաւորապէս ապարտիւն կը գտնեն տղոց հոն անցուցած ժամանակը, մէկ տարուան մէջ շատ անգամ երկու երեք յեղափոխութեանց ենթակայ կ'ըլլան այն դպրոցները²: Եւ արդեօք ինչ փնասակար

¹ Հիներուն վէճ — հալաբեայիցուն տեղ գրու հաշիւը բունեց:

² Մէկ հայկաբանութիւն մը սովորելու համար տասն և չորս դաստատու փոխած էմ և տակաւին

աղբեցում թիւն մը չընէր տախտակ խեղճ
աղբ սրտին . ահ, անիծեալ հոգիներ,
թունալից լեզուներ, աղբակործան
մարդիկ, քանի՞ քանի՞ հաղորուսոր ան-
ձինք իրենց բոլոր կենացը մէջ անէ՞ծք
պիտի կարգան Չեր վրայ որ աղբյու-
թեան ժամանակ այս յեղափոխու-
թիւններովն առիթ տուած էք իրենց
վհատութեան, որով և զրկուէր են
գաղափարակութեան և ուսման պը-
տուղներէն բոլոր իրենց կենացը մէջ
և գուցէ առաքինութեան ճամբէն :
Քանի՞ քանի՞ ծածկուած գանձերուն
պատճառ եղած էք ծածուկ մըն ալ
յաւիտենապէս և այնքան դրամագը-
լա խնէրէն Վազին կորսուէր են : Քա-
նի՞ քանի՞ եռանդուն և բարենախանձ
ոիրանք իրենց Վազին վրայ Չեր չա-
րախօսութեամբը թառամեր են, մե-
ռեր են, որոնց եթէ իրախոյս տրուէր
մեծ ծառայութիւններ պիտի կրնային
ընել իրենց Վազին : Եւ ի՞նչ կրնային
ըլլալ Չեր նպատակը փառասիրութիւն
անհնար բան է թէ այս ըլլայ չարժա-
ռիթը, աւելի կը յարմարի Չեզ վա-
տասիրութիւնը իբր յատկութիւն,
իր ստորագիւղը, իբր յանգամանք :
Եթէ գուք բարեբարութիւն մը ընե-
լով Վազին երախտագիտութեան ար-
ժանանալ, անմահ անուն մը թողու-
կը փափաքէիք անկեղծօրէն իրաւունքը
արդարութիւնը ձեռքէ պիտի չձգէիք .
բարեգործութիւնը անիրաւ միջոցնե-
րով չյաջողիր և ընդունելի չկրնար ը-
լլալ Մատուց և Վազիդ : Չերը կամ
չարասիրութենէ կամ աղայամտութե-
նէ յառաջ եկած փափաք մըն է կամ
չէիք կրնար ներել ուրիշին որ իր Վա-
զին ծառայէ կամ թէ անոր ծառայու-

չեմ՝ կրցիլ կատարելագործել . որքան վհատեցուցիչ
է այս բան աշակերտին, որքան վհատեցուցիչ իր
ծնողացը . այսօր ալ նոյն բանը կը տեսնուի դեռ շատ
զպրոցներու մէջ, բայց ուրախութեամբ օրտի կ'ըսեմ
թէ մեծ յայտ ունիմ որ ըստ նոր սահմանադրութեան
այս վհատեցուցիչ և ստիպող գրութիւնը և ատոր
նմանները բոլորովն բնազնիւ պիտի ըլլան և անշուշտ :

Թիւնը Չեր անձնական շահուն կը
հակառակէր . ճշմարիտ վասակներ օր
պիտի գայ որ երկնային արդարութիւ-
նը Չեզ պիտի դատէ և ըստ այնմ Չեր
չարասիրութիւնը պիտի պատժէ սոս-
կալի պատուհասիւ :

ԿԵՐԱԿՐՈՑ ՎՐԱՅ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՔ

Երբոր բաւական ժամանակ կերա-
կուր չուտենք, ստամոքսինս պարապ
ըլլալով անհանգստութիւն մը կիմա-
նանք, որ նոյն անհանգստութիւնը
զմեզ կը նախագուշակէ թէ պէտք է
կերակրել :

Երբոր այս պիտոյքը ժամանակին
հոգանք, անմիջապէս մարմնոյն այն
կողմը այսինքն ստամոքսին մէջ յաւ մը
կղգամք, որն որ շուտով կը կարի եր-
բոր պէտք եղածն կատարենք :

Մարդս կարծիք է բացարձակ կեր-
պով կերակուր ուտելու ժամերը, նոյն
պէս անոր քանականութիւնը որոշել .
իչ անտարակոյս, օրը քանի անգամ կե-
րակուր ուտելը մարդուս տարիքէն,
կազմուածքէն և անթիւ զանազան
պարագայներէ կախումն ունի, սմանք
փոքր ինչ անունդով գոհ կ'ըլլան, ու
մանք ալ շատով, նոյնպէս տղայք բը-
նապէս պէտք ունին աւելի ուտելու
քան զձերս և անոնք որ հիւանդու-
թենէ նոր ելած են, հիւանդ չեղած
ժամանակներն աւելի պիտի ուտեն .
հիւանդութեան պատճառած կորուս-
տը լեցնելու համար . անոնք որ մար-
միննին շատ քիչ կը հոգնեցնեն կամ
թէ իրենց գործերնուն նոյեքով միշտ
նստուկ են պէտք չունին այնչափ ու-
ժով կամ աննդարար կերակրոց անոնց
չափ որոնց ծանր աշխատութենէն յա-
ռաջ եկած հոգնութիւնները և առա-
ւել արտաշնչութիւնը աւելի կորուստ
կը պատճառեն :

Պէտք չէ մոռանալ որ կերակուրի մը բուռն իսկ նպատակնէ այս կորուստն երբ նորոգել, վասնորոյ պէտք է որ կերածդ մարսուի, սոյն աղագաւ կամ մաց կամաց կեր, զգուշութեամբ և լաւ ծամէ, խմէ ժամանակ ժամանակ և չըլլայ թէ անմիջապէս զբաղելու ըսկըսիս :

Սպասէ միշտ որ կերածդ կատարելապէս մարսուի, ուստի կանոնաւոր ժամերու մէջ ըրէ, թէ որ կուզես որ ստամոքսդ չհոգնի և միանգամայն ազատ մնալու այն անտանելի թուլութենէն :

Երբոր որ և իցէ գործաւոր մը լաւ աշխատի, հոգնութիւն առնելու փառք մը կ'ըզգայ, ահա ստամոքսն ալ կենաց գործաւորներէն մէկն է, որ կերածդ մարսելու համար կրած աշխատութենէն յետոյ հանգիստ առնել կուզէ և ինչ պէտք է ածապարել, արդէն ստամոքսդ ինքնիրէն քեզ պիտի ըսէ կերակուր ուտելու ժամանակ կըդ և երբոր դու անոր հնազանդիս անշուշտ ան ալ իր պաշտօնը անթերի կերպով պիտի կատարէ :

Մեր ստամոքսը երկու կերպով ալ կրնայ բքբոլիլ, կամ շատ կամ շատ անգամ ուտելէն, որ ան ատենը մարսողութիւնը անկատար ըլլալուն հիւանդութիւնը անպատճառ պիտի հետեւի : Այս տեսակ պարագայներու մէջ ժուժկալութիւնը ամենագերազանց և զօրաւոր դեղերէն մէկը կրնայ սեպուիլ :

Բժիշկը շատ անգամ զանազան հիւանդութեանց դժբաղդ վիճակին մէջ գտնուողներուն պահեցողութիւն կը պատուիրեն, բայց մանաւանդ այն տեսակ հիւանդութեանց մէջ ուր տենդ կամ ջերմը (fièvre) կը տիրէ, վասն զի այն ժամանակը մարսողութիւնը անկատար ըլլալուն, կերակուրներն տենդը կը սաստկացնեն, որով հիւանդութիւնը աւելնալուն և հիւ-

ւանդին տկարութիւնն ալ կրնապատկերուն մեծ առիթ կըլլայ :

Կարծիք մը կայ մարդոց այն ինչ գասին մէջ և դժբաղդաբար արմատաշեղ և հինցած թէ « հիւանդաց աւելի սնունդ պէտք է » այս կարծիքը պատճառած է և կը պատճառէ ամէնոր անհամար հիւանդաց կորուստը, որոնց բժիշկը գալով դեղ կուտայ և պահեցողութիւնը կը պատուիրէ և ինչ կընեն հիւանդաց կամ հիւանդ նայողներուն շատերը, ինչ կրնայ ըլլալ քիչ մը բանէն, մարդ չմեռնիր աստով . . . և չեն գիտեր խիղճերը որ հիւանդի մը ուժ տալու ամենէն լաւ միջոցն է հիւանդութիւնը տկարացնել : Ահա այս տեսակ պարագայներու մէջ արդեօք քանի քանի բժշկաց համբաւը ունայն տեղը կորսուած է . . . անշուշտ ամենուն յայտնի բան թէ հիւանդ մը առողջանալու համար մինակ բժիշկը չբաւականար, պէտք է գիտնալ ինչպէս հիւանդ մը խնամելու է ամենայն կերպով . . .

. արդէն ուրիշ անգամ այս կետին վրայ խօսած ժամանակնիս մանրամասնաբար պիտի ցուցնեմք հիւանդ պահելու կերպերը :

Աստի և ժուժկալութիւնը թեթեւ հիւանդութեան մը առաջքը առնելու ամենէն աղբու դեղնէ. շատերուն երբոր քիչ մը անհանգստութիւն ունենան անկողին մանալու դժբաղտութիւնը չունենալուն պատճառը ինչ է, եթէ ոչ նոյն միջոցին ամենեւին բան չուտելին կամ թէ թեթեւ և դիւրամարս կերակուրներով ժամանակ անցնելուն համար է. և քանի քանի անգամ արդեօք քիչ մը թուլութիւն և անորժակ չունենալ մը, որն որ աւմենափոքր և թեթեւ հիւանդութիւն մը կրնայ համարուիլ, վտանգաւոր և մինչեւ անգամ մահառիթ հիւանդութեան փոխուած չէ, նոյն միջոցին ուժ ժով և չափազանց սննդաբար կերա-

կուր մը առնելով և որովհետեւ ախորժակ չունիս, ահա քեզի ամենա հաստատ փորձ կամ վիշտ մը որ պէտք չէ ուտել:

Ըսող մարդ մը առանց փնտաւար յատկութիւն մը ունենալու ամեն տեսակ կերակուրներն կրնայ ուտել, չափաւոր և փոփոխել ըլլալու պայմանաւ:

Նախ պէտք է զգուշանալ ամենայն խոհեմութեամբ որ կերածդ հոտած կամ աւրուած չըլլայ, զի քանի քանիներ այս կերպով հիւանդացած և թիւ նաւորուած են. և թէ որ կը գտնուին այնպիսի մարդիկ որոնց փնաս մը չհան դիպիր, չպիտի հաւատան անոնք որոնց կողմնածքը աւելի առոյգ և ուժով պիտի ըլլան, երբ քիչ մը աւելի դիտողութիւն ընելով կերածնին ընտրեն:

Ուտի կերակրոյ ընտրութեան մէջ Ա. զգուշանալու կեանս սա ըլլալ պէտք է որ աւրուած կերակուր մը անմիջապէս չուտուի կամ նետուի. բայց կան շատերն որոնցմէ ոմանք աղքատութենէ ստիպեալ, ոմանք ալ ապահովութեամբ նոյն տեսակ յատկութիւն ունեցող կերակուրները չթափելուն անդ կ'ուտեն. ահա անտեսութիւն մը, որ ունի ահռելի և վնասնագաւոր հետեւութիւններ և ոմանք ալ մուրացկաններուն սիրտը վնասող կերակուր համար այս տեսակ ապականեալ կերակուրները անոնց կուտան խեղճերուն վիճակը աւելցնելու համար:

Փարիզի նման քաջ, քաղաքակրթեալ երկիր մը, ուր ամեն բան կանոնաւորութեան և զգուշութեան մէջ է, կրկին այս տեսակ պահապանութիւններէն յառաջ եկած հիւանդութիւններէն մեռնող անպակաս է, Փարիզի նման երկրի մը համար կըսեմ, ուր ամեն օր բոլոր և ամեն տեսակ ծախուելու ուտելիքներն կը քննուին, որոնցմէ որոնք որ քիչ մը աւրուած կամ թէ ուրիշ տեսակ պահպանութիւն մը ունին, չուտով անվնասութեամբ կը լե-

ցուին: Եւ ո՞վ է մեր Վրդին մէջ այս տեսակ պահապանութեանց հաշիւը բըռնող: Այս կէտին վրայ լուռ անցնելու պատճառը ամենուր յայտնի կերելի, փսնորոյ, մենք մեր ձեռքէն եկածին չափ այս տեսակ գէշութեանց դէմը առնելու նայինք:

Նոութիւնը մարդուս ամենապարզ և ամենայարմար կերակուրներն տրւած է և կուտայ միշտ ու ասոնք ալ թէ որ աւրուած կամ պատրաստեալ կերպէն փնտաւար որսխտութիւն մը չառնուն, անշուշտ զանազան հիւանդութիւններէ և անհամար գէշութիւններէ ազատ պիտի ըլլամք:

Այն ամեն տեսակ համեմունքներն (sauces) որոնցմով ախորժակնիս կը բանախանք ծանր և դժուարամարտ են, և թէոր շատերուն հաճոյ կերելին, յիշատակ շատ կը հոգնեցնեն մեր ստամոքսը:

Իմաստունին մէկը ըսած է թէ «մարդուս ամենամեծ թշնամին վարպետ խահարարն է», յիշատակ շատ ճշմարիտ է աս խօսքն, վասն զի կրնամ ըսել թէ ուր որ այս յատկութիւնը ունեցող խահարար մը կը գտնուի, հոն բժիշկը շատ կը հաճախէ:

Վասնորոյ ամենառողջ և լաւ կերակուրներն են պարզերը, իսկ ընդհանրապէս բազադրեալներն են դժուարամարտ և հետեւաբար փնտաւար:

«Երգարեւ կենաց և առողջութեան Ա. և գլխաւոր աղբիւրներն են կերակրոյ պարզութիւնը, բարեխառնութիւնը և չափաւորութիւնը կըսէ Պ. թուութեւ¹. առանց ասոնց անկարելի է մարդուս ոչ առողջ և ոչ երկայնակեաց ըլլալ. և ընդհանրապէս անբարեխառնութիւնը կը փնտսէ առողջութեան և երբոր մարդս իր առողջ-

¹ Թուութեւ. երեւելի բժիշկ. դատաւոր Սթրադպուրի. ծնու 1736 թն և մեռաւ 1801 թն Պրզանսոնի մէջ. շատ երեւելի գրութիւններ ունի: Իր որդին ու բժիշկ և դաւ Ուո-Ֆրանսուա. 1735 ծնու և մեռաւ 1815 Պրզանսոն:

ընթացին կորսնցնէ աշխարհիս որ զուարճութիւնը և աղէկութիւնը զգալուն և ցանկալի կըլլայ » :

Նոյնպէս Քօնստանդին¹ չափաւորութեան վրայ ըրած այս հետեւեալ ընտիր խօսքերը :

« Ո՛վ թշուառ իտալիա , դեռ չես հասկնար թէ քու սրկրամոլութիւնդ քեզի քանի՛ կըլլայ կոր , ամեն տարի , ժանտախտին , պատերազմին և չքաւորութեան ըրածէն աւելի կորուստ ունիս : Քու ճշմարիտ պատուհասնէրդ քու հաճախ խնձոյքներդ են , ուրոնք այնքան չափազանց են որոնց համար պէտք եղած սեղաններն որչափ մեծ ըլլան կրկին չեն բաւականանար այն անհամար ափսեայները շարելու . ի՞նչ յիմարութիւն . փոխէ բոլորովին այս կործանիչ ընթացքդ , վերցուր ժողովրդդդ մէջէն այս մահը , այս ժանտախտը , որն որ անձանթ էր մեր նախնեաց » :

Արդեօք մի և նոյն խորհրդածութիւնը մենք ալ ընելու չէ՞նք մի , մի թէ կարօտութիւն մի չունինք ուստի այս կէտը կրկին և կրկին կարգալով և քիչ մը խորհրդածութիւն ընելէ ետքը իրաւունք չպիտի տաս ո՞վ սիրելի ընթերցող , սա հետեւեալները կրկնելու թէ , Ա . ամեն տեսակ դաստուռ , դաստիարակ կամ կառավարել , Բ . ծնողք « կանոնք աւողջութեան » ըստած պատուական գիտութիւնը գիտնալու են , հետեւաբար այս տեսակ դաստալ աղգային ամեն գարոցներուն մէջ պէտք չունինք մի . և վերջապէս Աղգային մեծարգոյ յողովականները այս տեսակ օգտակար ուսման մը հիմադրութեանը վրայ խորհելու պատուաւորութիւն չունին մի , և միթէ ասով մեծ առաքինութիւն գործած չը պիտի ըլլան :

¹ Քօնստանդ . ծնաւ երեւելի ընտանիքէ 1467 ին և մեռաւ 1566 ին Վէնետիկ . նոյն գարուն երեւելի գրողէտներէն մէկն եղաւ :

Եւ թէ որ այս գիտութեան օգտակարութիւնը աւելի զգալի կերպով հասկնալ կուզեն , գնայ որ և իցէ թաղական դպրոցի մը աշակերտաց ճաշին ժամանակը և եղածը աղէկ աչքէ անցուր . կամ թէ , որ և իցէ թաղի եկեղեցւոյ քահանայի մը այս տեսակ աւաճարկութիւն մը ըրէ , նայինք ի՞նչ պիտի պատասխանէ քեզի իր ծուխերուն վրայ տեսածը կամ լածը պատմելով , կամ թէ , շուկայի կամ զանազան կողմերը գտնուող խոհարարներուն մէկուն հետ բարեկամացիր , և որ այն ժամանակը ինքը քեզի ինքնիրեն պիտի պատմէ պատրաստած կերակուրներուն կերպը , գործածած զանազան իւղերը , միսերը :

ԱՆԱՍՆԱԿԱՆ ԿԵՐԱԿՈՒՐՔ

Նաստեններէ յառաջ եկած կերակուրները աւելի սննդարար են քան զբուսականս . անասնոց միսը աւելի շատ և ուժ տուող արտադրեալ կուտայ մարսողութեամբ , սակայն և այնպէս բոլոր անասունք և անասնոց աւան կողմերը մի և նոյն սնունդը չեն կրնար տալ , ինչպէս եղն , խոյ , ձի , խոզ , նապաստակ , այծեամն , բադ , սագ , կաղաւ աւելի սննդարար բայց աւելի ծանր են քան թէ որթը (տանա) , վառեակը , դառնը , ուր այս ետքինները աւելի թեթեւ , փափուկ և աւելի զովացուցիչ են և աւելի պակաս կամ քիչ սնունդ պէտք ունեցողներուն կը յարմարին :

Նոտարակոյս շատերն պիտի զարմանան թէ ի՞նչ իրաւամբ ձիու միսը աւելի սննդարար կերակրոց կարգը դասած ենք , վասն զի դեռ Աւրոպացւոց մէջ սովորութիւն չէ եղած , սակայն երեւելին] առէյ փորձած է որ

այս անատունին միտը առանց փոքր ինչ փնտա մը բերելու եղին մօին նման սը նընդարար կերակուրներուն գլխաւոր ներէն մէկը կրնայ համարուիլ :

Ոչ թէ անասնոց մինակ միտը կ'ուտուի, հասկա զանազան անդամները ինչ պէս ուղեղը, թոքը, որոնք բաւական դիւրամարս կրնան կոչուիլ. նոյնպէս լեարդ, երիկամն (reen) որոնք ալ աւելի դիւրամարս ըլլալու համար, պէտք է կակուղնալ : Նաեւս պէտք չէ մոռնալ ասոնցմէ զատ այս տեսակ առնանոց շատերուն ձու և կաթը, այս երկու թանկագին կերակուրները, որոնց Ա. ը որ կատարելագէտ կը մարսուի, շատ կը սնուցանէ և միանգամայն ամեն ստամոքսներու յարմար, առողջին և հիւանդութենէ նոր ելողներուն, իսկ Բ. ըն աւելի օգտակար և աւելի շատ գործածուելուն համար մասնաւորապէս և մի ըստ միով է խօսելու անհրաժեշտ պարտաւորութիւն կը համարիմ :

Կ Ա Թ

Սարդուս առաջին սնունդն է կաթը, առաջին ամիսներուն մէջ մինակ այս կերակուրը իրեն կը բաւէ և բոլոր իր կենացը մէջ կը յարմարի :

Պարզ կաթը կամ ուրիշ ուտելիքներով բաղադրեալ կամ զանազան կերպով պատրաստեալ ինչպէս կոգի, պանիր այնպիսի սնունդ կամ կերակուր մի է զորն որ ամեն օր կը գործածուի :

Տղան իր ծնած վայրկեանէն պատուրաստ կը գտնայ այս կերակուրը, յարմար իր դեռ տկար անդամներուն մօրը ծոցին մէջ. և թէ որ մեծ արգելք կայ տղու մը իր մօրը կաթովը սնանելու, որն որ շատ ցաւալի է, ուրիշ կնոջ մը պաշտպանութեանը կը յանձնուի :

Ինտանի անասնոց շատերուն է գերն

ալ ինչպէս կով, այծ, ոչխար, մատակ էշ և գրաստ, աղէկ յատկութիւն ունեցող այսինքն մարդուս յարմար կաթ կ'ընծայեն, որոնք զանազան պարագայներու մէջ մայրական կովը կրնան փոխանակել :

Կաթը զանազան նիւթէ բաղադրեալ սնունդ մի է, զանազան և հաւանական փորձերով գտած են թէ կաթին բաղադրութեանը մէջ ջուր, շաքար, կոգի և պանիր շինող նիւթը (matière caséuse) կայ : Իայց ասոնք մի և նոյն համեմատութիւնը չունին առնալ տեսակ կաթին մէջ : Ինչպէս մատակ էշին և գրաստին կաթերը շատ յարաբերութիւն ունին իրարու հետ և աւելի ասոնք կը մօտենան կնոջ կաթին, քաղցր, թեթեւ և դիւրամարս են, ըստ որում կը յարմարին տղոց մանաւանդ հիւանդաց և հիւանդութենէ նոր ելողներուն :

Այժմին, ոչխարին և կովին կաթերը աւելի սննդարար են, բայց այժինը աւելի ուժ տուող և զովացուցիչ է : Ուստի ոչ թէ միայն զանազան անասնոց կաթերուն մէջ տարբերութիւն կայ, հապա նաեւ տարբեր հասակի և կազմուածքի մէջ :

Շատ անգամ երկայն հիւանդութենէ տկարացեալներուն կաթ ուտել կը պատուիրուի, որուն նշանը շուտով կ'երեւի թէ քիչ ժամանակէն ուժ կ'առնուն, վասն զի այս պատուական հեղուկը զանոնք ըստ բաւականի կը սնուցանէ և զանի կատարելագէտ մարսելու համար այնքան մեծ աշխատանքի և երկայն ժամանակի կարօտութիւն չունենալով, ստամոքսին մէջ ամենեւին հոգնութիւն չարտաճուելէն զատ մարսողութեան յատկացեալ անգամոց գլուխութիւնը կը բարեխառնէ :

Իայց որքան որ կաթը ըստ ինքեան սննդարար և ուժ տուող կերակուր մի է ալնէ, ծանր աշխատութիւն ունեցողներն մինակ անով չեն բաւականանար :

կան անանկներ ալ որոնք գիւրու-
թեամբ և կատարելապէս չեն կրնար
մարտել և շատերն ալ կը վնասին : Այս
տեսակ պարագայներու մէջ շատերն
զանազան միջոցներ առաջարկած են
ստոնց դէմը առնելու համար, բայց
ես այսպիսի պարագայի մը մէջ առաջ
արկուած միջոցներուն վրայ խօսիլը ա-
ւելորդ կը սեպեմ, քանի որ այս և ասոր
նման որեւիցէ կերակուր մը բնապէս
մարսողութիւնը կը խանգարէ : Բայց
այս գեշութիւնը շատ անգամ քաղա-
քացի մէջ կը տեսնուի քան թէ գիւ-
ղերը և այս ալ այն պատճառաւ որ
անասունք քաղաքացի մէջ նեղ, մութ
և օդը ապականեալ տեղերն կը պահ-
ուին, և անոնց տրուած կերակուրներն
ընտրուած են աւելի կաթ տալու և
ոչ թէ աղէկ յատկութիւն կամ որպիսի
սութիւն մը ունենալու համար : Այս
կից զատ, գրեթէ ամեն անգամ կաթը
այլակերպեալ է (falsifié) կաթնալաւան-
ները զանազան միջոցներ կը գործածեն,
բայց ամենահասարակ կերպն է ջուր
խառնել և սերը առնել, որով աւելի
թեթեւ բայց պակաս կամ քիչ սննդա-
րար կ'ըլլայ :

Կաթը բնապէս պատրաստեալ կե-
րակուրներուն առաջինը կը համարուի,
զի անասնոց ստեանց պրակունքէն
քամուած չը քամուած կրնայ ուտուիլ
և որ այն ժամանակը աւելի օգտակար
և աւելի դիւրամարս կրնայ կոչուիլ :

Վերջապէս այս պատուական հե-
ղուկով զանազան կերակուրներ կրնան
պատրաստուիլ, որոնց ցուցակը տալը
աւելորդ կը համարեմ :

Կրգին ալ կաթէն չնուիլը ամենուն
յայտնի բան է, այս ալ երբոր քիչ մը
աղօտ և թարմ է քաղցր և դիւրամարս
կերակուր մը կրնայ կոչուիլ, բայց հին-
նալովը և զանազան պարագայներու
մէջ դժուարամարսներուն ցանկը կրնայ
մոռնալ :

Նոյնպէս ալ սլանիրը կաթին մէկ

մասէն կը բաղկանայ, այս ալ շատ ու-
նընդարար է, քիչ մը սլանիրով հաց
մարգս ըստ բաւականի գոհ կրնայ ը-
լալ :

Պէտք չէ մոռնալ նաեւ կաթով
սուրճ և շոկան Ա. ը աւելի սննդա-
րար է քան զԲ. ը, բայց ետքինը աւե-
լի կը յարմարի ձմեռուան :

Վերջապէս կաթին և անով պատ-
րաստուած զանազան կերակրոց պատ-
ուականութեանը եթէ աւելի տեղ-
եակ ըլլալ կուզես. մեր Սեծապատիւ
Առաջնորդներուն մօտեցիր :

Կ Ա Թ Ն Տ Ո Ւ Ռ Ի Թ Ի Ի Ն

Հոս կը ներկայանայ ահա ամենա-
բարձր խնդիր մը. Սայր մը պարտա-
ւորեալ է զաւակը իր կաթովը սնու-
ցանել և մեծցնել : Նշուշտ, բայց
շատերն այս մեծ և անհրաժեշտ պար-
տաւորութիւնը առանց որ և իցէ ար-
գելք մը ունենալով չըկատարէին զատ
ինքզինքնին արդարացնել կուզեն. բայց
կը յուսամ որ հաւանական փորձերով
պիտի կարենամք ցուցնել թէ որ և ի-
ցէ մայր մը թէ հարուստ և թէ աղ-
քատ կը պարտաւորի բուն իսկ իր կա-
թովը սնուցանել զաւակները երբոր
ստիպողական որ և իցէ պարագայ մը
իրեն արգելք չունենայ :

Սակայն կին մը, որ անասնոց ոչ
մէկ էգին հետ կրնայ բաղդատուիլ,
կրնայ ըլլալ որ զանազան պարագայնե-
րու մէջ բնութեանէ անօրինուած այս
օրհնեալ պարտաւորութիւնը չկարե-
նայ կատարելու, ինչպէս բարոյական
պատճառներուն շատերը (որ այս տե-
սակ բան մը անասնոց մէջ տեղի չու-
նի) զանազան սոսկալի կրից առիթ
տալով, որով անշուշտ կաթն ալ իր
բարի յատկութիւնը կորսնցնելով ան-
յարմար կ'ըլլայ, և այն ատենը չտալը
տալէն շատ աղէկ է :

Հատ մայրերն ալ չուզելով այս

պարտաւորութիւնը կատարելու, զանազան պատճառներ կը գտնան, բայց չեն գիտեր խեղճերը, որ իրենց զաւակացը կաթնոտ չըլլալովն զանազան հիւանդութեանց ենթակայ կ'ըլլան, զաւակածնութիւնը հաճախընդունելով:

Յաւելով կ'ըսեմ որ այսպիսի պարագայից մէջ բժշկին խորհուրդին չը հետեւելով քանի քանիներ սարսափելի հիւանդութեանց գերի կ'ընեն իրենց անմեղ զաւակները, և զարմանալին սա է թէ կրկին բժշկաց խորհուրդներուն կը հետեւին անոնց խնամոցը անձնատուր ըլլալով:

Բայց ճշմարտութիւնը միշտ մեզի առաջնորդ ունենալով չենք կրնար ուրանալ երբէք, թէ կան զանազան պարագայներ, մինչեւ անգամ անհրաժեշտ պարտաւորութիւն մը սեպելով այն ժամանակը թէ մայր մը պէտք չէ իր զաւակը բուն իսկ իր կաթովը սընուցանել, ինչպէս կաղմուածքի տկարութիւն, զանազան հիւանդութիւններ, զորօրինակ՝ Սիւրբո-ս, Խոյլ պարանոյի, Թոքախտ, Որդի-ն, Բաղնիշ, Գաղղիական ախտ:

Այս տեսակ սոսկալի հիւանդութիւնները, մինչեւ անգամ ամենառոյգ տղոյն վնասակար են և շատ անգամ ալ բաւական ժամանակ անցնելէն ետքը երեւան կ'ըլլան:

Այս տեսակ պարագայի մէջ առողջ, առողջ և բոլորովին օտար կաթնոտ մը շատ յարմար կուգայ, այս ահարկու ժառանգութիւնը բնաջնջ ընելու համար, և այս ալ ինչ կերպով կրնայ ըլլալ եթէ ոչ բժշկին խորհուրդին հետեւելով, որոնք այս տեսակ պարագայի մը մէջ պարտաւորեալ և ամենայն ճիգն թափելու են այս սոսկալի գէշութեանց դէմն առնելու համար: Բայց աւագ և թշուառ անոնց որ այսպիսի ժառանգութեան տէր ըլլալով և միանգամայն բախդին ապաւինելով, որով

ընտանիքներուն մէկէն 'ի մէկ և բոլորովին մարելուն պատճառ կ'ըլլան:

Յիրաւի Դէնէվի սա հետեւեալ խօսքերը պատուոյ արժանի են:

«Նըջանիկ կը կոչէ այն կիները և առաքինի, որոնք իրենց բարեսրտութեամբը բնութենէ անօրինուած այս քաղցր և աղնիւ պարտաւորութիւնը անթերի կը կատարեն, որով իրենց ամուսիններուն սրչափ սիրուն, հասարակութեան պատուոյն արժանի, և մանաւանդ այն որդիական սէրը որ իրենց զաւակացը սրտերուն մէջ կ'արմատայնեն, և այս միջոցաւ առողջութիւննին ապահովութեան մէջ կը պահեն յաճախ զաւակածնութենէ ազատ մնալովն, հետեւեալբար ինչ բարի օրինակներ չախտի հանդիսանան իրենց աղջկանցը և բոլոր բարեկամներուն»: Այս մայրեր արդեօք պիտի ունենան դու ալ սիրելիդ իմ Հայաստան, մայրեր, աղգասէր տիկիներ, որ այս և ասոր նման խորհրդածութիւններ և խնդիրներ իրենց համար սովորական խօսակցութիւննին ըլլայ իրարու այցելութեան գացած ժամանակնին և ոչ թէ շարունակ այն ինչ ծփախ, գլխարկ, յեռնոյն վրայ ունայն դատարկաստութիւններ, զի մօր մը իր զաւակը բուն իսկ կաթովը սնուցած ըլլալով և անկից թէ իր և թէ որդւոյն սրտերուն մէջ ծնունդ առած փոխադարձ սէրը որչափ որ նրկարագրեմ, կրկին շատ պակասութիւններ ունին, ուստի սիսի սկսին արդեօք մեր մայրերն ալ ընթերցասիրութեան բարի հետեւանքները հասկնալով, այս և ասոր նման գրութիւններ կարդալովն և ասով իրենց պարտաւորութիւնները իմանալովն, գրիչ ձեռք առնելու ահ, երանի թէ անուշիկ Մայրիկ, ողջ ըլլայիր, և տեսնայիր քու ամենասիրելի Մանուէլ զաւակդ այս տեսակ նիւթոյ մը ըրած գրութիւնը, և անշուշտ արդեօք ինչ

աւելի բնական տեղեկութիւններ չը պիտի տայիր այս միջոցիս :

Ուստի ցուցնենք կարելի եղածին չափ թէ տղայ մը քանի կերպով կրնայ կաթ ուտել : Որչափ որ բնութիւնը այս օրհնեալ պարտաւորութիւնը լեցնելու համար մօր մը իր զաւակին մինչեւ որ ուրիշ կերակուր ուտելու բաւական ուժ և սովորութիւն չունենայ ստամոքսը , մայր մը կը պարտաւորի զաւակը բուն իսկ իր կաթովը մեծցնելու . բայց ինչպէս որ ըսինք թէ կան այնպիսի ստիպողական և զանազան պարագայներ , հիւանդութիւններ , որոնց մէջ այս պարտաւորութիւնը բնութեան տնօրինածին նման չկատարուիր , ուստի կը հետեւի թէ տղայ մը իր մօրը կաթէն զատ ուրիշ որ և իցէ կնոջ մը կաթովը կրնայ մեծնալ . ասկից զատ շատ անգամ ոչ մայր մը , և ոչ ուրիշ օտար կին մը ըլլալով , երբորդ կերպով մըն ալ կ'ըլլայ . ինչպէս արուեստական կերպերը : Ուստի ըսածնիս աւելի յայտնի և արդէն ընելու համար խնդիրնիս երեք մասի կը բաժանեմք :

- Ա. կաթնտուութիւն մայրական ,
- Բ. կաթնտուութիւն ստնտուի ,
- Գ. Լ'արուեստական կերպերը :

Ա. — Կաթնտուութիւն մայրական .

Տղու մը համար մօրը կաթէն զատ աւելի ընտիր սնունդ մը չը կրնար ըլլալ , վասն զի ինչպէս ըսինք թէ 'ի բնութենէ տնօրինուած է , ասկից կը հասկցուի նաեւ թէ իր գեռ տկար անդամներուն ամենայնարմարն է . շատ անգամ պատահած է թէ տղայ մը , որուն մայրը թէպէտ քիչ կաթ ունենայ սակայն տղան առողջ և զուարթ , բայց երբոր մի և նոյն տղան օտար ստնտուի մը յանձնուի , իսկոյն տղան տկար , տըխուր և հետեւաբար կը նիհարնայ :

Տղայ մը ծնելէն անմիջապէս կամ մէկ քանի ժամ անցնելէն ետքը պէտք

է որ մայր մը իր պտկունքները տղուն ներկայացնէ . արդէն տղուն բերնին ըրած ծծման զանազան շարժումները աղաղակները բաւական կը ծանուցանեն թէ այս առաջին և գլխաւոր պիտոյքին կարօտութիւն ունի : Այս կերպով տղան այն գեղնագոյն հեղուկը կը ծծէ (colostrum) իր աղիքները մաքրելու համար : Տղան իր կորովիութեանը կամ պիտոյիցը յարմար , Ա. օրերը շատ անգամ բայց քիչ կը ծծէ մօրը կաթը , և երթալով այսինքն վեց կամ եօթը շաբաթէն կը շատցնէ այս պիտոյքը շատ և յաճախ կրկնելով , բայց այս պիտոյքը շատ անգամ շատերուն մինչեւ անգամ որկրամբ ըլլալու ամենալինասակար սովորութիւն մը ըլլալուն արդեօք երկնչիմ ըսելու : 'Իրժուար և անկարելի է կրնամ ըսել թէ օրը քանի անգամ պէտք է որ տղու մը մօրը կաթը ծծէ , բայց պէտք է որ կարելի եղածին չափ կանոնաւորեն մայրերը իրենց հանգստութեանը համար , կրնամ ըսել թէ կաթնտուութեան ժամանակ այս և ասոր նման պակասութեանց ուշադրութիւն չընելով նին է որ կ'ըսկսին տղայք իրենց ծննդեան օրէն մոլի ըլլալու , որն որ՝ այսինքն փոքր պակասութիւն մը ապագային անթիւ գէշութիւններ կը խօտանայ . բայց մօր մը իր տղուն արցունք թափելը շատ գէշ գալուն , ուրիշ միջոց չունին քան թէ ծիծերնին (չարխաբանը) , ահա այս սովորութիւնը տղումը գոռողամիտ , հպարտ , անձնասէր (egoiste) . . . ըլլալուն Ա. սերմը և գլխաւոր պատճառ չ'ըլլար մի . որոնց սոսկալի հետեւութեան առիթ տալն ամենուս յայտնի բան է : Տղայ մը , թէև որչափ պղտիկ ըլլայ , գիտէ և կը հասկնայ ըրածը և բաժնիս հաստատ ապացոյց սա կրնամ ըսել թէ , որուն փորձը ամենն ալ կրնան ընել և կ'ընեն ալ ամեն օր , երկու երեք ամսուան տղումը երեսը խնդալու ըլլա

ինքն ալ քեզի քաղցր ժպիտ մը կը յայտնէ, և անմիջապէս ջախսելու ըլլաս, արդեօք լալ չ'սկսիր մի, և միթէ ամեն օր այս տեսակ միջոցներով խեղճ, տը կար արարիչներն շատերուն խաղաղք չ'են մի եղած :

Երկէջ զատ ընտանի անասնոց շատերն դեռ պզտիկ եղած ժամանակնին ինչ որ սովորեցնես նոյնպէս կը մեծնան . միթէ տղայք, (որոնք ստեղծութեան ամենակատարեալ արարիչներն ըլլալով) անոնցմէ աւելի յարմարութիւն չ'ունին մի :

Յիրաւի եթէ այս տեսակ պակտ ստութեանց վրայ մի ըստ միոջէ խօսել հարկ ըլլար, հատորներու կարօտութիւն պիտի ունենայինք . և այս առաջին անգամ փոքր ինչ բան գրելնիս բուռական կը համարիմ՝ մէկէն 'ի մէկ աւանդուն սիրտը չ'կտրելու համար, յայտնելով շատերուն որ դեռ մեր Ազգը շատ պակասութիւններ ունի և պիտոյքներ, որ առանց անոնց անկարելի է յառաջագիմութիւն և ոչ իսկ քայլ մը . և արդեօք այս պակասութեանց դէմը առնելու համար պէտք չ'է որ մայրերն դաստիարակունին . ուստի ճշմարիտ մայրեր ունենալու համար ուր են աղջկանց դպրոցները, դասատու և դասատուհիներն . այս կէտին վրայ առաւել պիտի խօսէի թէ որ այն յայտը, որ գրեթէ Ազգիս բոլոր ուսումնական և ուսումնասէր մասն ինծի նման այն յայտովը մինակ կը միսթարուին և ագահութեամբ կ'ըստասեն, և երբեմն ալ ժամանակիս պարապ անցնելը տեսնելով վհատութեամբ և ցաւօք սրտի հինգ տարուան երջանիկ սահմանին գրեթէ երկուքը առանց փոքր ինչ պտուղ մը ցուցնելու կ'անցնի կոր կ'ըսեն, և այն պատճառաւ ալ դպրոցներուն շատերն ալ դադարաւ կան վիճակ մը առած են : Սիրելի ընթերցողացս կ'աղաչեմ՝ ներողամիտ ըլլալ, եթէ քիչ մը խնդիրէս հեռացայ,

վասն զի կրնամ ըսել որ այս երկրորդ թերթս գրեթէ կեանքիս մէջ ունեցած բոլոր ցաւերս միտքս բերաւ . Ա. Արգասիրութեան յօդուածս այն պիտի թանկագին ժամանակիս պարապ անցնելը յիշեցուց, և ցաւելու ալ արժանի չ'է մի . զի այսօր կարելի էր աւելի մեծ ծառայութիւն մը պիտի կարենայի ընել, և անշուշտ . թէ գրութեամբ, թէ . . . յիրաւի քանի որ միտքս կուգայ ինքզինքս չ'եմ կրնար բռնել, երեւակայելով և միտքս բերելով՝ թէ արդեօք ինծի նման դեռ քանինք վհատելով ձգեցին իրենց ուսումնական և դպրոցական ընթացքին, ակամայ և անյարմար ժամանակի շուկայ ելան, և ասոնցմէ շատերն ինծի ծանօթ չ'են մի . ութը տարի առաջ դպրոցական ընկերներուս շատերը այսօր պարապ կը պտըտին, . . . և ես որ երկու տարի շարունակ ասդին անդին պարապ ժամանակ անցնելէ ետքը՝ վհատեալ շուկա ելլալու ստիպեցայ և մէկ ու կէս տարի ալ . . . ծառայած էի երբոր իմ Սեծապատիւ և Հայրենասէր Բարերարս Արքունի բժշկական դպրոցը գրեթէ պատճառ եղաւ . ուրուն այսօր իններորդ Կարգի աշակերտն ըլլալու պատիւն ունիմ . Երկրորդ յառաջիկայ խնդիրս ալ ամենասիրելի Սօրս անուշիկ յիշատակը զիս բոլորովին յափշտակեց . նոյնպէս . . . որուն աւանդը տալու դեռ զանազան պարագայներն կ'ըստիպեն զիս լուռ անցնելու . . . սկսինք մեր խնդիրը յառաջ տանել :

Բնականաց շատերուն մէջ վասն գաւոր հետեւութիւն ունեցող սոսկալի սովորութիւն մը կայ այսինքն՝ դեռ կաթ ուտող տղուն կ'ըսկսին ուրիշ կերակուրներ ալ տալ և օր ըստ օրէ աւելցնելու պայմանաւ, մինչեւ որ տը զաքնին որկրամուկ և շատակեր անդամներ յօրինուին . ուսկից կը հետեւին անշուշտ մարսողութեանց յատկաց

եալ անդամոց զանազան հիւանդու-
թիւններ և խեղճ տղայոց դեռ տկար
ստամոքսը պէտք եղածէն աւելի կե-
րակուրներով ալ կը լեցնեն, տղաքնին
աւելի գէր և առողջ ընելու մոռք, բայց
չեն գիտեր թէ այս կերպը աւելի վը-
նասակար ըլլալով հետեւաբար աւելի
նիհար և վերջապէս ողորմելի կ'ըլլան
իրենց զաւակները, և երբոր մօր մը կա-
թը առատ ըլլալէն վերջը ուրիշ կերա-
կուր մը փնտռելու ելլալը մեծ յիմա-
րութեան, ծուլութեան և մոլութեան
նշան չէ մը:

Այս ալ շատ նախադաշարեալնե-
րուն կարծեացը կը նմանի թէ ամեն
տեսակ հիւանդութեանց մէջ տկա-
րութիւն (faiblesse) տեսնալովին, կու-
ղեն որ ուժ տուող դեղեր և կերա-
կուրներ տրուի:

Աւստի բնութեան իմաստուն տնօ-
րէնութեան նայելով սա հետեւեալը
իբրեւ կանոն կրնանք դնել այս տեսակ
պարագայից մէջ:

Քանի որ տղայ մը առողջ և բնու-
թենէ տնօրինեալ այս կերակուրովը
այսինքն մօրը կաթովը օր ըստ օրէ կ'ա-
ծի և կը բազմանայ ամենեւին ուրիշ
կերակուր մը տալ հարկ չկայ, բայց
վերջապէս քանի որ տղայ մը շարունակ
այս կերակուրը չպիտի ուտէ, ուստի
տղայ մը դեռ կաթէն չկտրելէն մէկ
քանի ամիս առաջ իրեն բնական ըլլա-
լիք կերակուրներն մէկէն մէկ վտան-
գաւոր չգալուն համար պէտք է կ'ը-
սեմ երկու երեք ամիս առաջ կաթէն
զատ ուրիշ կերակուրներու ալ սով-
րեցնել:

Պէտք չէ մոռնալ նաեւ օդին գե-
շութիւնը, բնակութեանց խոնաւու-
թիւնը, մօր մը տկար կազմուածքը և
ստոնց նման զանազան պարագայներն
թէ կաթը կ'ապրականեն և հետեւա-
բար այս տեսակ կաթ մը տղուն կաղ-
մուածքին անցարմար գալուն, որոնց
վրայ ուրիշ անգամ ընդարձակ և

մասնաւորաբար պիտի խօսիմք: Ամա-
նապէս խնդրոյն միւս երկու մասերն ալ
յառաջիկայ թուոյս ձգեցինք ընթեր-
ցողացը ուշադրութիւնը աւելի գրա-
ւելու համար և միանգամայն մէկէն 'ի
մէկ այս տեսակ գրութիւնները ձանձ-
րացուցիչ չըլլալուն համար :

ՔՆՆՈՒԹՒՆՔ

ՅԱՂԱԳՍ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՍԵՌԻՆ

Շարահանութիւն:

Տես թիւ 1 էրես 17:

Հոգեբանական նշաններն զոր պի-
տի քննենք, աւելի հաստատութիւն
կուտայ ըսածնու:

Սարգկային ցեղերուն բազմու-
թեան կողմնակիցներն, որ ամեն կողմ
կը գանուին, մինակ ֆիզիքական նշան-
ներուն ալ գոհ չըլլալով երկրագուն-
տիս զանազան ժողովրդոց իմացակա-
նութիւնն ալ մաղէ անցնելով, համար-
ձակեր են ըսելու թէ, թէ որ շատե-
րուն իմացական զօրութիւնները բար-
ձր աստիճանի են նէ, ոմանց անոնց-
մէ պակաս և ոմանք ալ բոլորովին զուրկ
են: Ասոր և ստոնց նման կարծեացը
նայելով, այսպիսի ժողովուրդներն ա-
նասուններէն ստորին համարուած և
մասնաւորաբար մարդակերպեան կա-
պիկներէ, որոնք մարդուս և անասնոց
կարգին մէջ եղած կապը կը հաստա-
տեն, ստորին ցեղեր պիտի դասէին և
հետեւաբար մարդկային տեսակին ան-
հաւասարութիւնը պիտի փորձէին:

Նշուշտ դադարական, թշուա-
ռութենէ նուաստեալ, մինչեւ ան-
գամ ամեն տեսակ զղկումէ վատթա-
րացեալ ժողովուրդներ կան, բայց
փորձը կրնայ հաստատել ցեղոց անհա-
ւասարութիւնը, վերին և ստորին մար-
դոց գոյութիւնը, զոր որ պիտի քնն-
ենք:

Վերիկէի հարաւային կողմը վայրէնի աղբ մը կայ, որոնք իրենց մարմնոյն կազմուածքովը աւելի անասնոց կը նըմանին, որ մէկ քանի ճանապարհորդք և մարդաբանք որքան որ անասնոց կարգը չեն դատեր ալ նէ. մարդկային տեսակին ամենատարին կարգը դրած են. որոնց կըսուի Պօշիման կամ այս ցեղին մէկ ճիւղը:

Յիրաւի այս ժողովուրդը սղորմելի և թշուառ կեանք մը կը վարէ. բայց պատմածնուն չափ ալ իմացական զօրութիւններէն զուրկ չէ: Իւռօն¹ կ'ըսէ, Քաբի կուսակալ Քանասին համար որ երեսասարդ Պօշիման մը պահած էր իր տունը, որն որ ամենայն դիւրութեամբ Հօլանտերէն և քիչ մըն ալ Նիդըրլանտներէն ստիւեցաւ:

Նաեւս այս ժողովուրդոց համար կ'ըսէ Պ. I խիւնկսթօն թէ անապատին մէջ յօժարակամ կ'ապրին, որոնց շատերուն հասակը այնչափ երկայն չէ, միանգամայն առանց դաժաճներուն տեղըութիւնը ունենալով:

Եւրոպայի մէջ տարուողներն ամենէն տեղեղներն են. Օլամպոյի կողմէրը գտնուողներն գեղեցիկ մարդիկներ են, բնդհանրապէս վայելչահասակ և ի բնէ ազատամիտ:

Հաւատարիմ անդամաղնիքին մէկը գտած է թէ, որքան որ Պօշիմաններուն ուղեղը, Եւրոպացւոց ուղեղին մեծութիւնը և կատարելութիւնը չունի ալ նէ, մարդուս ուղեղին բոլորովին կը նմանի, և կը հետեւցնէ թէ այս ժողովուրդոց իմացական զօրութիւնը կրնայ կատարելագործուիլ: Նոյն պէս Պ. Կաասիօլէ այս ցեղին կնոջ մը ուղեղին կազմուածքը քննելով կ'ըսէ թէ այս ժողովուրդոց ուղեղը այնպիսի

կազմուածք մը ունի, որ նոյն կազմուածքը թէ որ Եւրոպայի մը ունենայ, խենդ կամ յիմար պիտի ըլլայ. սակայն և այնպէս նոյն կինը խենդ չէր:

Օսթուալիան ալ որ նիհար, տձեւ, ստակալի և անարդ համարուած է. չոր հողմը՝ լի անթիւ աւաղային անապատներով, խիտ անտառներով, ուր ոչ ջուր ոչ որսի տեղ կը գտնուի. պարենից պակասութիւնն և հետեւաբար ամեն տեսակ պիտոյքէ զուրկ մնալն. . . . այս ամեն պարագայներն բաւական պատճառ չէն ժողովուրդի մը վատ թարանալուն:

Սակայն Բուխաուտ կը պատմէ թէ Իօնթ — Դաքսօնի մէջ տարուած Օսթուալիացի տղաքներն նոյն տարուան ձերմակ ցեղին տղոց նման կարգաւ, գրեւ և նկարել սովեցան:

Եւս երկու ժողովուրդոց արտաքին ստորինութիւնը, շատ մը բնագիտաց Եւր — Պուինէաի հիւսիսային կողմը երեք ձեւքով տեսնուած մարդոց համար ըրած պատմութիւննին, որոնք կապիաց նման ծառերուն մէկ ճիւղէն միւր կը ցաթկեն, խնդալով, տեսակ տեսակ ձայներ հանելով, ունին նաեւ կապիաց նման զէնքեր: Բոտ ասացելոյ Հնդկաստանի անտառներուն մէջ տեսնուած այս տեսակ օրինակներն ալ վաղեմի կարծիքն պիտի զօրացնէին թէ կապիկներն ալ մարդոց կարգէն են:

Նախանաբար ժարանման կապիկը (orang-outang) ստորին ըսած ցեղերուն միացուցեր էին. մարդուս նմանեւ յարմարութիւնը, շատ գործերու մէջ ունեցած ճարտարութիւնը, զգայութիւնը, կիրքերը, իմացականութիւնը, սրուն միմեակ խօսել մը կը պակսի, այս երկու տեսակին միջին կարգը կը յօշոթեն: Փարիզի հասարակաց պարտեզը գտնուող իսումբը կ'ըսէր թէ այս ոչ մարդ, ոչ կապիկ է, բայց Պ. Կաասիօլէ անդամաղնիական փորձերն կը հաստատեն որ կապիկն և մարդուն

¹ Բնագէտ և ճանապարհորդ, որ երեւելի եղաւ իր օգտակար գրութիւններով: Ծնուաւ 1773 ին և մեռաւ 1810 Սիւրիէ մէջ:

² Քաղաք Ի հարաւային Վերիկէ և կը բաժանի երկու կառավարութեան: Բնակիչ 460.000:

ուղեղին կաղմուածքին մէջ շատ տարբերութիւն կայ, որով բոլորովին մարդը անկից կը զատէ :

Բայց առանց չկրնալ կայնելն, ձեռաց երկայնութիւնը և կաղմուածքը, չխօսելն ըսելու, որոնք արդէն վաւերացուցիչ նշաններ են մարդս կապիւն զատելու, այնպիսի նշան մը կայ որ ոչ միայն կապիւնն՝ հապա բոլոր միւս առաստաններն ալ մարդէս բոլորովին կը զատէ “ իրենց Դարարական վէճակը ” : Հազար տարիներէ ՚ի վեր որ անասունք մարդուս հետ ապրած են և կ'ապրին, նոյնը կ'ընեն ինչպէս ՚ի սկզբանէ կ'ընէին կամ ինչ որ անոնց սովորեցուցած են : Այնքան տարիներէ ՚ի վեր նըկարագրուած Ասորոսին և Սելո-ին կաղմութիւններն նոյն են ինչ որ էին, իրենց ընկերական վիճակը և դաստիարակութիւններն դադարական մնացած է : Ասկայն մարդս ամեն տարագէտ որ պիտութեանց մէջն անգամ կատարելութեան և դաստիարակութեան են թակաց կամ ընդունակ է . ինչ որ մինչեւ հիմայ տեսանք և պիտի ցուցնենք եղբակացուցիչ օրինակներով :

Հասերն ալ ըսած են որ կարգ մը մարդկային ցեղ կայ որոնց վայրենի վիճակը անկարելի է փոխել : Այնպէս զարմանալու չէ Վերիկացի մը սա խօսքերուն “ Թող ցուցնեն ինծի սեւէ մի գըրուած նիւթաւոր տող մը ” :

Փորձերն կ'ապացուցանեն թէ այս կարծիքը որչափ սխալ է : 1829 մայիս 29 նին Անգղիայի ժողովոյն ներկայացեալ հաւաստիներն աչքէ անցուր, ուր պիտի գտնաս Սիէռա-Լէօնի¹ մէջ ծա-

ռայութեան աղատեալ սեւերուն տըղոց խնացական դօրութիւնը թէ որչափ աւելի է, դեռ նոյն տեղւոյն մէջ ապրող գերիներուն տղոցմէն :

Կայ երկու տարի որ խառնածին (mulâtre) և սեւ մը Փարիզի ընդհանուր քննութեանն պատիւ առին : Բըռօբակաթէօն Տըլաֆուա լրագիրը, կը ծանուցանէր որ քսանի չափ սեւ քարոզիչներ վայրենի երկիրներ խաւրելու կը պատրաստուին, բրիտանիկ ութիւնը ծանցնելու համար :

Նաեւս կրնանք գտնալ Ուրվի տէՏէօմնոսին մէջ Սենթ-Տօմէնկի¹ գրագիտութեանը վրայ ընդհանուր ծանօթութիւններ :

Փարիզի գիտութեանց ճեմարանի թղթակիցներէն մէկը սեւ է Պ. Լիէյ-ժօֆուոյ, որն որ անուանի է մաթէմատիկական գիտութեանց մէջ : Լիէյ-վինկաթօն կը վկայէ, որ մէկ քանի օրուան մէջ սեւերն քերականը կրնան սովորիլ . նոյն բնագէտը շատ զարմացած է Անգլիայի թագուոյ ունեցած գիտութեանցը վրայ, որոնց ամենն ալ գրեթէ հրաշալի դիւրութեամբ կը կարդան և կը գրեն, անոնց պատմութեան, իրաւագիտութեան, վաճառականութեան . . . ունեցած յարմարութեանցը նայելով Նիկօլի² Հրէայ կոչուելու են կ'ըսէ :

Ափրիկէի աշխարհակալութիւնը ըսկաւ իր պտուղներն յառաջ բերել : Արաբացի ցեղերն որոնք Արաբացի քաղաքակրթութեան թշնամի էին, այսօր բնակութեան օգուտներն տեսնալով, տուններն կ'սկսին շինուիլ : Թուրքիոյ մէջ Արաբացի տղաքներն դըպրոց կ'երթան, որոնք շատ երեւելի են

¹ Աւիւմալեո .) Ափրիկէի Անգղիացի գաղթականք, արեւմտեան Գուինէաի մէջ, որոնք Ամալիկի գաղթականներուն հետ միանալով Սիէռա-Լէօնէ ըստած տեղութիւնը կաղմած են, որուն Մայրաքաղաքն է Ֆրիթովն .) Անգղիացիք շատ աշխատութիւն տուած են այս ժողովուրդը լաւատեսութեան համար . բայց երկրին փառաւորութիւնը իրենց նպատակին բոլորովին գէժ է կամ է . կ'ըսուի թէ 500-000-000 ֆունտնէն աւելի վատած են :

¹ Ամալիկեան կղզիներուն գլխաւորներէն մէկը, որուն Մայրաքաղաքն է Բօնթ-օ-Բրէնս և կը բաժանի վեց գլխաւոր ուսմաններու : Բնակիչ 950-000 :

² Հարաւային Նիգրիտի մէջ Ափրիկէի սահմաններէն մէկը, որուն Մայրաքաղաքն է Սէնթ-Բօլ որ Լօանտա . Բնակիչ 2-000-000 :

իրենց յարմարութեամբ : Սոսերս Սառթիմբուէ հրամանատարը երկուստեք նաւատորմներուն համարը անցուցած ժամանակը , զարմացաւ անոնց յառաջադիմութեանը վրայ և շատ գոհ եղաւ , որոնք ժամանակին Վաղըղիայի նսւերն կառավարողներն սիրտ ըլլան :

Վերիկայի մէջ ալ նոյն յառաջադիմութիւններն եղան . Հնգկաստանցւոց բողբոսը էին որ վայրենիները բընաջնջ սիրտ առնուի : Բայ այս բարբարոս կարծեացն սապէս պատասխանեցին : Եւոնց ցեղերէն մէկը , Շէրօքէներն¹ մէկ քանի տարիներէ ՚ի վեր հաստատուած էր Վրաստանի նահանգաց հիւսիսային կողմը , Եւամի² և Թէնէսի³ մէջ , ուր տուններ շինեց , մշակեց , սերմանեց և ասոնց Թիւը որ առաջ հաղիւ Թէ 5,000 ի կը հասներ , հիմայ 15,000 էն աւելի կը հաշուեն և միանգամայն շատ յառաջացած :

1858 () Գոստոս 7 Թուոյն Սոնի Թէօու Իւնիվէրսիտէն հետեւեալ ծանօթութիւնը կուտայ Ալեքան⁴ կղզւոյն Վետտահներուն⁵ վրայ , այս ցեղը , ուրոնց հայրերն շատ վատ էին , ցիր ու ցան ընրանցը ծոցը կը բնակէին . վայրենի մեղրով և տանձով կը սնանէին : Կղզւոյն կառավարիչ , Պ . Սաքէնչի , խղճալով , Եւաջին օգնական ինքն եղաւ անոնց , երկու քաղաք շինել տուաւ

¹ Բնիկ ժողովուրդ հիւսիսային Վերիկայ , որոնք տարածուած են Թէնէսի , Եւամի և Վրաստանի սահմաններուն մէջ . 1826 էն սկսեալ շատ յառաջադիմութիւն ըրած են , այսօր զանազան ժանգարաններ , վարժարաններ , տպարան նաև Ֆէնիքս-Շիւօքէ անուն շաքարաթերթ մի ունին :

² Հիւսիսային Վերիկայ միացեալ նահանգներէն մէկը , որուն Մայրաքաղաքն է Թիւրքուլա : Բնակիչ 570,000 :

³ Վերիկայ կեդրոնական միացեալ նահանգներէն մէկը . Մայրաքաղաքն է Եւալիլ . Բնակիչ 829,000 :

⁴ Մէծ կղզի , Հնգկաստանի Բֆիլիպպոսի մէջ , որուն երեւելի քաղաքներն են Քօլմայօք , Բանաի և Թուէնքօմալէ . Բնակիչ 1,250,000 :

⁵ Հիւսիսային Վերիկայ գետերէն մէկը , Նոր-Բրիտանիայի մէջ :

ու զանոնք հոն հրաւիրեց , յերաւի ու մանկ իրենց քարանձաւներն և ողորմելի հիւղերն Թողուցին , կրցաւ նաեւ մշակութեան արհեստն ալ անոնց սովորեցնել և ճանչցնել անտի ծագած բարիքները :

Վերջապէս Նիգղիոյ կառավարութիւնը ասոնց օգնելով , այս փոքրիկ Թշուառ ցեղը աճեցաւ և օր ըստ օրէ երջանկացաւ . այսօր Վետտահներուն մէծ մասը Բրիտանիոյ թեան կը դաւանին :

Վերջապէս Քառ Թեուլի Ուրվիտամանթերթը , Նոր-Օւլանտի¹ բնակչաց յառաջադիմութեանը վրայ յետադիմ հաստուած մը կը պարունակէր այս մօտերս : « Հաղիւ Թէ դար մը կայ այս ցեղը Բասիֆիք Ուլիստոսին մէջ Թշուառ երկիր մը համարուած էր , ուր մինակ վայրենի գանուելուն համար . և որոնք մարդակեր տօնախմբութեանց գինեմուրութեան մէջ կը խղուէին , որոնց վերջինն եղաւ 1842 Թուականին : Նիգղիա , զանոնք օրէնքի սով խոթելով , բրիտանիոյ թեան ըսկզբունքը , քաղաքականութիւնը և նիւթական յառաջադիմութիւնը ամենաերջանիկ հետեւութիւններ ունեցան . այսօր Նոր-Օւլանտի մէջ կեանք և սեպհականութիւն . ապահովեալ են :

Եւրոպայի շատ կողմերն մինչեւ անգամ ճերմակ ժողովրդոց մէջ Սոսի ըսուած վայրենիներն կը գտնուին , մի և նոյն հաւատք , մի և նոյն իրաւունք ունին և իրարու հետ միացած են շահու նկատմամբ և շատ հրաշալի է երկրագործական գիտութեանց մէջ ըրած յառաջադիմութիւններն : Եւ վայրենիներն որ ժամանակաւ կատաղի և պատերազմաւոր էին , այսօր երկրիս բերմանցը վրայ կը մտածեն , որքան որ նիւթական շահուց աւելնալուն չափաւ

¹ Որ կը բաղկանայ հարաւային և հիւսիսային Թազանթ անուն կղզիներէն . և կը զատուին Բուք անուն նեղուցէն , Բնակիչ , 150,000 :

զանցութիւնը գէշութեանց պատճառ
կուտայ, այնքան ալ խնայական զօրու-
թեանց ծաւալեցուցիչ մեծ առիթ է :

Մինչեւ հիմայ յառաջ բերած օրի-
նականերովս կրնանք ապացուցանել որ
մարդս յառաջանալու ենթակայ է ,
օրքան որ ալ մեր ցեղէն ստորին հա-
մարուած ըլլայ . ուստի օրքան որ վաշ-
րենի ըլլայ աղք մը, կը բողբոքենք անոնց
դէմ, որոնք այնպիսիներն բնաջինջ ընե-
լու կարծիքն կուտան, ո՛չ, հազար ան
գամ ո՛չ, Քրիստոնեայ, Փիլիսոփայ,
մարդկային սեռին միութեան Հաւա-
տացող, բոլորովին կը ջրեն այս կար-
ծիքը, ընդհակառակն այսպիսի պարա-
գայներու մէջ ամեն տեսակ միջոցներ
ի գործ դրուելու են զանոնք իրենց
թշուառութենէն ազատելու :

Թէ որ մարդս իր հոգեբանական
նշաններով անասուններէն կը զատուի,
այն նշանները կ'ըսեմ, որոնք ամեն ցե-
ղին համար նոյնն չէ, բայց ամենուն
ալ կրնայ կատարելագործուիլ խումբ
մը միջոցներով, ինչպէս, ընկերու-
թիւնը, օրինակը և կրթութիւնը :

Բարոյական նշաններն ալ կրնան զա-
նազանել այս երկու տեսակները, այս-
ինքն մարդ և անասունը, այս նշաննե-
րէն մանաւանդ մեկը, որուն ընդհան-
րութեամբը մինչեւ անգամ կրնամ ը-
սել իր տիեզերակալութեամբը մարդ-
կային սեռին յատկացեալ նշան կամ
ինիքն է, կ'ուզեմ ըսել իր ընկերոջը
կամ իր նմանին համար մինչեւ անգամ
իր անձը զոհ ընելու սէրը, ուր որ
վշտացեալ կամ հիւսանդ մեկը գտնուի,
զոր օրինակ Օսթրալի, Մեւ, մինչեւ
անգամ անտաւն, քսանէն աւելի ողոր-
մած սիրտեր պարտաւոր են զանի խնա-
մելու և մխիթարելու :

Այս զգայութիւնը մարդուն սրտին
մէջ այնքան ստատիկ զօրացած կամ ար-
մատացած է որ մինչեւ անգամ իր մա-
հառիթ թշնամին կարեն որ վտանգի մէջ
տեսած ժամանակը օգնութեան պիտի

վաղէ : Աւրիշին օգտակար ըլլալու և
ընդհանուրին աղէկութեանը համար
իր հանգիստը, հարստութիւնը մինչեւ
անգամ իր կեանքը պիտի զոհէ . այս
սէրը, օրէ օր աւելնալու վրայ է այն
թշուառ ժողովրդոց համար, մեր տե-
սակին կամ մարդկային բնութեան
նշան մըն է որ կաղմուածքին մէջ ե-
ղած պատճառներուն ոչ մեկը կրնայ
մեկնել և որուն սկզբունքը հետեւա-
բար ուրիշ գոյութեան մէջ բնութե-
լու է :

Փիղիքական և խնայական նշաննե-
րուն համար եղած քննութեանը մէջ
հաւատոյ վարդապետութեանց վրայ
տիեզերութիւն ընելու բոլորովին հե-
ռացանք . բայց մենք ազգանդաւոր
մեկուն տուած խրատին հետեւելով
կը պարտաւորինք հաւասարութեան և
եղբայրութեան զգայութիւններն ա-
նարգել, ըսելով թէ գիտութեան վը-
նաս կը բերեն երբոր ընդմիջին, մենք
բոլորովին հակառակ ենք այս կարծիքին
և ամենայն համարձակութեամբ կըր-
նանք ջրել : Որչափ որ շահաւոր ըլլայ
այն գիտութիւնը, օգտակար չկրնար
կաշուիլ երբոր մարդուն աղէկութեանը
ծառայելու չըլլայ, և թէ որ այս նպա-
տակէն հեռանայ, աշխատողաց բոլոր
ջանիքը չարժէր : Սոյն աղագաւ 1860
ապրիլ 1 Ուրիշ- Գէ Գէօ Սօպին մէջ,
բնական պատմութեան նոր գրութեա-
նը վրայ խօսած հատուածին հեղինա-
կին կարծիքը կը պատուենք որն որ սա-
պէս կը մեկնէ . « Աւր որ գերութիւնը
կատարելագործուելու ենթակայ բնու-
թեան մը վրայ կը տիրէ, մեծ մեղք և
բարբարոսութիւն է » զի այս այնպիսի
ճշմարտութիւն մի է որուն ամեն պար-
կեշտ հոգի կը պարտաւորի միանալ :

Նշուշտ ժողովրդոց մէջ աւելի յա-
ռաջ գացող, աւելի կրթեալ, աւելի
ըւստաւորեալ ընտանիքներ կան, բայց
ոչ մեկըմէկէ ընտիր մարդիկ . ամենքն
ալ ընդհանրաբար ազատութեան հա-

մար ծնած են : Արդ՝ Օհլանտի վայրէնեայ օրինակը , որոնք ժամանակաւ Մերիկայ մարդակեր ժողովուրդներն էին . բայց սցսօր մշակող և ստացուածոց տէր , ապացոյցներէն ամենէն ընտիրը և վաւերականը կրնայ համարուիլ :

Ֆիզիքական և իմացական նշաններն քննած ատեննիս , ուղեցիկը ամեն մէկուն զատ զատ իր իրաւունքը սեպհականեւ :

Թէ որ կ'ընդունինք մարդուս վրայ եղած փորձերէն որ արեան առաջին կաթին իր մէջ կը պարունակէ , ինչպէս իր հիւանդութիւնները և մորութիւնները . նմանապէս բոլորովին համարուած ենք որ արեան կաթինէն գերազանց բան մը կայ անշուշտ , ինչպէս անհատներուն մէջ անանկ ալ ժողովրդոց մէջ զանազան յարմարութիւններ , սեպհական զօրութիւններ , որ պատմութիւնը ամեն օր զմեզ կը փատտէ առանց պատճառք տալու , թէ բոլոր մարդիկ մի և նոյն իմացական զօրութիւնը , մի և նոյն բարոյականը , մի և նոյն գաղափարի թերազրութիւնը չունին : Ոմանք պատերազմի , ոմանք բնիքական վիճակի , ոմանք ալ արհեստից համար ծնած են : Բայց ընդունելով կ'ըսէ Պ . Վիւսթալ-տը-Պօմօն , (երեւելի բժիշկ և բնագետ) երկրորդական աստիճանի զանազանութիւնները , պէտք չէ ամենեւին զանց առնել բոլոր մարդոց և ժողովրդոց ընդհանուր եղած մեծ նշաններն , ինչպէս որ բոլոր մարդիկ առ հասարակ ամեն ցեղի նիւթական ցանկութիւններն մի և նոյն են , որոնք Ֆիզիքական կենաց պայմաններն են . անանկ ալ ամենքն ալ մի և նոյն իմացական զօրութիւններն ունին , որոնք ալ իր բարոյական գոյութեան մասն կ'առնուն . ամենքն ալ ազատութեան և սեպհականութեան բնական սէր ունին , կը ժողանդեն , ազատութիւնը որ մար-

դուս իրաւունքն և սեպհականութիւնն ալ մարդուս պիտոյց բովանդակութիւնն է : Ոմանք պարագայից գիպուած են ազատ վիճակի մէջ կրճնին , ոմանք ալ ծառայութեան , ոմանք հարուստ , ոմանք իրենց մայրութեամբը ունեցածնին կը կորսնցունեն , ոմանք կ'ստեղծեն . բայց ամենն ալ երջանիկ են իրենց հարստութեամբը , ամենն ալ իրենց լըսած կորստեանը վրայ կը ցաւին , ամենն ալ մի և նոյնը կը զգան և կը փափաքին :

Թող անձնատիրութիւնը առատ իր մորութեամբը և արկածներովն ուրանայ և ոտքի տակ առնէ այս ճշմարտութիւնները , բայց գիտութիւնը չընդմիջի և օգնութեան չը հասնի . . . որ կը մարտնչի մորութեանց դէմ և կ'ուրանայ խաբէութիւններն Այս իմացական զօրութիւնները որ ամեն մարդիկ ունին , ահա նոր ապացոյց մը հոգեբանական նշաններէն . քաղած ապացոյցներնուս հետ միացնելու որոնք մարդկային սեռին միութեան և իր մասնաւորութիւնը անխախտելի փորձերով կը հաստատեն :

Հա կը հասնինք առաջարկութեան վերջին մասին , այսինքն ցեղերուն ի'նչպէս յառաջ գաին և անանց զուգաւորութիւնը , որոնք առաջին ինդոյց նրման վիճաբանութեան առիթ տուած է և սրուն ճշդութիւնը միւսներուն նման ապացուցուած ըլլալն պիտի յայտնեմք :

Վնենուն յայտնի է թէ ցեղերուն շատնալը մեր բնութեան գիտութիւնն է : Արբոր բնատնիքներն շատցան , գաղափարաց բնական ազդմանց և կրկն զանազանութիւնը , անկախութեան կարիքը , և մինչեւ անգամ կենաց հարկաւորութիւնը ցիրուցան ըլլալու պատճառ տուին : Բայց այս զանազան ազդեցութիւններէն ապրելաւ կերպը և ներքին պատճառներն , որոնք ամենէն զօրաւորներն եղան , անպիտան

մարդս չուտով այլափոխելու, նոյնպէս պէտք է արտաքին ազդեցութիւններն ալ մոռնալ, որոնք աւելի կրնան ազդել, որչափ որ մարդս քիչ լուսաւորեալ է :

Հասերն այս փոփոխութեանց շուտութիւնը չեն ընդունիր, բայց մեր օրուան եղած օրինակներն ամենահաստատ կերպով կրնան ջրել այս կարծիքը :

Ինչպէս, Վերիկայի ցեղը՝ որուն գոյութեանը պատճառ Մեզդիացւոց ազգն է, և հազիւ թէ դար մը անցած է ասոնցմէ զատուելին. բայց այսօր այն երկու ազգաց ֆիզիքական, հոգեբանական և բանասիրական յարաբերութեանց մէջ այնպիսի ահռելի զանազանութիւններ կան, որուն համար իրաւունք ունէր Նօթս բժիշկը ըսելու թէ «Վերիկացիք առաջին ընտանեաց սերունդէն ըլլալու են, անոնց հոգեբանական նշաններուն մանաւանդ մէկը ինծի շատ զարմանք տուած է, ինչպէս Մեզդիացին իր տունը գոցուած, օտարականը հազիւ թէ տեսնալու համար գուռը թերաբայ կը թողուն » : Նոյնպէս երեւելին Հաթուրիան ըսած է թէ Մեզդիայի մէջ քսոթրեալ մը կրնայ շատ տարիներ անցնելու, սակայն առանց բան մը սովորելու և հասկնալու, թէ սովորութիւնը, թէ բնաւորութիւնը և թէ ինչպէս սպրիլը. և կ'աւելցնէ նաեւ Վերիկացւոց համար թէ, ասոնք օտարականները սիրով և բայ թաւերով կ'ընդունին, և որ և իցէ օտարական մը շուտով կրնայ հասկընալ և սովորիլ Վերիկացիի մը բնաւորութիւնը, սովորութիւնը որուն փորձը շատ անգամ Մեզդիացւոց վրայ տեսնուած է. ինչպէս, երբոր նախապաշարեալ Մեզդիացի մը երկու երեք տարի Վերիկայ անցնելով, հայրենիք դառնայ, մինչեւ անգամ Վերիկացիէ մը աւելի Վերիկացիութիւն պիտի ունենայ :

Սարգուս առաջին ընտանեաց՝ ան-

թիւ ճիւղերու սերունդներու, և ընկերութեանց ծնունդ տալովը այլ տեսակներու, խառնուրդներու և զանազան զուգաւորութեանց առիթ եղած է, որոնց քննութիւնը կարեւոր է :

Նախ առանց մարդկային զանազան զուգաւորութեանց գլխաւոր եզրակալութիւններն յուշնելու, լաւ եւս է մէկ քանի խօսք ընել գիտուն անձանց՝ անասնոց ցեղերը փոխելու համար բըռնած միջոցներուն վրայ և միանգամայն արհեստիւ նոր սերունդներու ծնունդ տալերին :

Ասոնց առաջին խնամքն է ճարտարութեամբ որոշել կանոնաւոր փոխան ձութիւն տալու ենթակայ կամ յարմար նշաններն. ինչպէս որ, Պ. Օկլսդ Եթէ կը հաստատէ թէ սերնդոց յաջորդութիւնը ուշադրութեամբ կանոնաւորելով ալ է որ աստիճան աստիճան, ուղած նպատակնուն կրնան հասնիլ, անանկ որ վերջին արտադրեալը կամ սերունդը բոլոր ի դորձ դրուած յաւաքագիմութեանց ընդհանուր գուժարը կը պարունակէ : Սաքսօնիայի մէջ, այս սկզբունքը (principe) այնքան լաւ հասկցուած է, որ հոն Սէրքիսը ըսուած խոյերն յառաջ բերելը մեծ արհեստ եղած է :

Պիպլ շարունակութիւն :

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ՕԳՏԱԿԱՆ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ

Խօսակցութիւն Ա.

1. Ի՞նչ պատճառաւ երկրագունդիս բոլոր մարմիններէն ոմանք կարծր, ու մանք հեղուկ և ոմանք ալ շոգի են :

— Նախ պէտք է դիտնալ թէ բոլոր մարմնոց (կարծր, հեղուկ և շոգի) փոքր մասունքներուն մէջ զօրութիւն մը կայ, որուն կ'ըսուի յգոյական ջրո-թիւն. ահա այս զօրութեան քիչ մը շատ ըլլալուն սրտաճառաւ է որ այն մարմնոց

մատուցները երբոր այս զօրութիւնը իրարու շատ մօտեցնէ մարմինը կ'ըլլայ կարծր, անոնց մէջ որ անտարբեր կերպով կը գոյանայ մարմինը կ'ըլլայ էշը-ի . և վերջապէս շփի կ'ըլլան անոնք, որոնց մէջ այս զօրութիւնը գրեթէ ոչինչ է :

2. Որն է տաքութեան առաջին և բնական աղբիւրը :

— Արեգակը :

3. Օդը գոյն ունի՞ .

— Օդը թափանցիկ է, բայց բոլորովին անգոյն չէ :

— Օդի մեծ քանակութիւն մը կ'ապրուտակ կ'երեւնայ :

4. Ի՞նչու համար միշտ պղնձէ աւոթները կը դրուագենք :

— Այս տեսակ անօթներուն գործածութենէն ծագած վտանգներուն դէմը առնելու համար :

5. Ի՞նչու համար ձուին դեղինը, արծաթէ բաղկացեալ որ և է անօթ մը դեղին կամ կ'ապրուտակ կրնայ ներկել :

— Վասն զի այս բաղադրեալ մարմինը քիչ կամ շատ ծծումբ կը պարունակէ . ուստի ծծումբը արծաթին հետ միանալով, նոր մարմին մը ծնունդ կ'առնու (տեսակ մը թոյն է) որով արծաթին գոյնը կը փոխուի :

— Չուին դեղինին և նոյնպէս ճերմակին մէջ ալ ծծումբ կայ, բայց աւելի շատը դեղինը կը պարունակէ :

6. Այս տեսակ բիծ ունեցող արծաթ մը ի՞նչ գիւրութեամբ կրնաս մաքրել :

— Քիչ մը ձիթախլով, կաւիճով, մոխիրով կամ քիչ մը օձարով կը շփեմ :

7. Բնութեան մէջ գտնուած բոլոր մարմինները քանի՞ դասի բաժնուած են ըստ քիմիականաց :

— Արկուրի . — պարզ և բաղադրեալ :

8. Պարզ մարմին ըսելով ի՞նչ կը հասկնաս .

— Պարզ մարմին ըսելով կը հասկնանք բոլոր այն մարմինները, որոնց մատուցները մի և նոյն տարրերէ շինուած

են, ինչպէս ջրածին (hydrogène), բարկածին (orygène) կալերը, երկաթը, փոսփորը և այլն :

9. Պարզ մարմնաց թիւը քանի՞ է :

— Սինչեւ այսօր վաթսուն երկու պարզ մարմին գտնուած է . բայց կարելի է որ այս գիտութիւնը այսինքն քիմիաբանութիւնը աւելի յառաջ ելլալով նոր պարզ մարմնաց գիւտեր աւրնէ . նմանապէս մինչեւ այսօր պարզ համարուածներէն ոմանք՝ զանազան փորձերով և լուծմամբ բաղադրեալ մարմին ըլլալին գտնուի :

10. Բաղադրեալ մարմին ըսելով ի՞նչ կը հասկնաս :

— Բաղադրեալ մարմին կ'ըսուին այն տեսակ մարմինները, որոնց մատուցները տարբեր յատկութիւն ունեցող զանազան տարրերէ բաղկացեալ են . զորօրինակ ջուրը, որն որ երկու տեսակ տարրեր յատկութիւն ունեցող կալերէ շինուած է . ինչպէս, ջրածին և բարկածին . նոյնպէս մեր առնուաւոր գործածած աղը, երկու տարրեր մարմիններէ բաղադրեալ է, որոնց մէկը կալ (chlore) և միւսն ալ կարծր մարմին է (sodium) : Սարմնոյն և զանի բաղադրող մատուցներուն յատկութիւնը իրարմէ բոլորովին կը տարբերին, զորօրինակ ջուրը և այլն :

11. Սարմին մը քանի՞ տեսակ յատկութիւն կրնայ ունենալ :

— Արկու . Ֆիզիքական և Քիմիական :

Խօսակցութիւն Բ .

1. Տաք հացը դժուարամարս է՞ և ի՞նչ պատճառաւ .

— Այո, վասն զի տաք հացը դժուար ջուր պարունակելով և միանգամայն ծուրքողութեամբ ըստ բաւականի չ'բաժնուելով ստամոքսին մէջ կ'երթայ . ուստի կրնամք նաեւ հետեւեցնել թէ, ոչ թէ միայն հացը, այլ որ և իցէ կերակուր մը դժուարամարս կրնայ ըլլալ երբոր աղէկ չ'ծամուի :

2. Աղէկ հացին, այսինքն դիւրա-
մարս ըլլալու համար ի՞նչ նշան կայ :

— Հաց մը թեթեւ և աւելի դիւ-
րամարս կը կոչուի երբոր կտրած ժա-
մանակդ աչք աչք կ'երեւայ, որ նոյն
աչքերն ալ յառաջ եկած են բուռին
մէջ, զի դեռ չ'եփած հացին մէջ տե-
սակ մը կազ (acide carbonique) կայ, որ
նոր բուռին տաքութենէն չ'ընկալով
հոն պահուիլ կը զատուի (se dégage)
և աւելի ուժով զատուելուն համար
տեղերն բաց կը մնան :

3. Օրը քանի՞ ժամ քնանալու է :

— Այս խնդրոյն ընդհանուր պա-
տասխան մը չ'եմ կրնար տալ, վասն զի
այս պիտոյքին տեւողութիւնը զանա-
զան պարագայներէ կախումն ունի .
ինչպէս սովորութիւնները, կազմուած-
քի տարբերութիւնները
բայց սա կրնամ ըսել թէ պղպտակ
որ աւելի քնանան քան զերկաթաւոր .
նոյնպէս ատնիք ալ քիչ մը աւելի ծեխ-
ընէ . բայց շատ աղէկ է թէ որ ամեն
մարդ այս պիտոյքը կանոնաւոր ժամե-
րու մէջ կատարէ :

4. Սիրելիս, գիտեմ որ շատ օղի
խմեն փնասակար է, զի լրած և տե-
սած եմ որ մինչեւ անգամ շատերն
խոչախոչութեան այն ահռելի և դժբաղ-
դաբար մինչեւ այսօր անդարմանելի
հիւանդութեան զոհ կ'ըլլան . բայց
ամեն երեկոյ կերակուրէն քիչ մը ա-
ռաջ մատ մը օղի խմեն աղէկ է, և
շատերն ալ ուժ կուտայ կ'ըսեն, ի՞նչ
կը պատասխանես :

— Ահ, բարեկամ, քանի որ այն հե-
ղուկը ըստ ինքեան և բնապէս փնա-
սակար է մարդուս, և միանգամայն այս
ճերմակ, գեղեցկատեսիլ և երբեմն ալ
անուշահոտ թոյնը առնողներուն շա-
տերը կամ գրեթէ ամենն ալ միշտ մէկ
մատեն սկսելով աւելցուցած են :

Այնիւ բարեկամ, ես առջափով
չ'եմ բաւականա՞նար այս խմելիքին վրայ
այսքան խօսելուս, ուստի անհրաժեշտ

պարտաւորութիւն կը համարիմ անձիս
այս հեղուկին յատկութեանը և անկից
յառաջ եկած ահռելի և վտանգաւոր
հետեւութեանցը վրայ մասնաւորա-
բար խօսելու և կը խօստանամ :

Ծ Ա Ն ՈՒ Յ ՈՒ Մ

Իզնիմիացի հինգ — վեց տարեկան
մանչ տղայ մը (ժիր, առոյգ և քաջա-
ռուղ կազմուածք մը ունենալու պա-
մանաւ) անտէրունչ մնալով, իր բարե-
կամներէն մէկը զանի խղճալով Կ. Պօ-
լիս բերած է յուսարով որ անշուշտ այս
խեղճ և որք տղուն տէր եղող մը պի-
տի գտնայ . բայց երկու ամիսի չափ
աշխատելէն վերջը յուսահատեալ Իզ-
նիմիս դարձած է, զի ինքն ալ աղքա-
տիկ ընտանեաց և մէկ քանի զաւակաց
տէր մէկն էր : Ուստի Սեծապատիւ և
Ազգատէր բաժանորդացս պատիւ ու-
նիմ ծանուցանելու իբրեւ միջնորդու-
թեամբ, որ ի տէր Սարգիսութեան և
Հայրենասիրութեան այս
որք և խեղճ տղուն տէր ըլլալու կամ
գտնալու բարեհաճին : Յիրաւի ա-
սանկ ժամանակի մը համար կ'ըսեմ որ
գրեթէ Ազգիս բոլոր անհատները ա-
նոր յառաջադիմութեանը կ'աշխատին .
ուրեմն ամօթ չէ որ մինչեւ հիմա այս
խեղճը անտէրունչ մնաց . ահա հոս կը
ներկայանայ Ազգասիրութեան բարձր
խնդիրը, և յայտնի կ'երեւի ճշմարիտ
սիրով վառեալ ըլլալիս . զի մինակ
պիւլիքի պէս խօսելով բան չը լինուի .
հապա ահա այսպիսի պարագայից մէջ
ջանալու և ամենայն ճիգն թափելու
եմք դարման մը գտնալու . ուստի կր-
կին և կրկին կ'աղաչեմ և ծանուցանեմ
որ ուղղը կրնայ մեզի հետ տեսու-
թիւն ընել աւելի տեղեկութիւն առ-
նելու համար :

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1900-1901

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
OFFICE OF THE DEAN
CHICAGO, ILL.
1900-1901

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
OFFICE OF THE DEAN
CHICAGO, ILL.
1900-1901

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՒ 2. ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1.

Մեծարդոյ խմբագիրք :

Ազգասիրութիւն կամ մարդու ընդհանուր պարտաւորութիւնները :

Ընդհանուր խորհրդածութիւնք կերակրոյ վրայ :

Առանձնական կերակուրք :

Կաթ :

Կաթնոտութիւն :

Կաթնոտութիւն մայրական :

Քննութիւնք յաղաղ սիրութեան մարդկային սեռին : Հարունակութիւն :

Ուսումնական և օգտակար խօսակցութիւնք : Ա. և Բ.

Ճանաչումն :

ՕՐԱԴՐԻՆ ԳԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

1. ԿԻՆԻՒՄ անուն այս օրագիրը հիմնիւմ հիմնոյ ամիսն անգամ մը կ'ելնէ 24 էրես :

2. Տարեկան դինը կանխիկ 400 դուռուշ է :

3. Դուրս խրկուելէք օրագիրներուն ճամբուն ծախքը առնուղին վրայ է :

4. Ստորագրութեան տեղերն են՝

ԳԱՆԱԹԻԱ. Յովհանու Միւհէնախեան տպարանը :

Կ. ԳՕԼԻՍ. Ընթերցասիրոյ Ընկերութեան ընթերցարանը Մեծ նոր խանի վերի դուռ թիւ 6 :